Эхэ найхан нютагаа эдэ хамта мандуулаяа!

БУРЯАД УНЭН

1921 оной декабриин 21-hэ гарана

Бүгэдэ арадай газетэ

1996 СЕНТЯБРИИН 24
Намарай дунда улаагшан тахяа hарын 12
ВТОРНИК
гарагай 3
№182 (19522)
Газетын сэн хэлсээтэ.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АРБАН НЭГЭДЭХИ СЕССИ ТУХАЙ

Буряад Республикын Арадай Хуралай арбан нэгэдэхи сесси үсэгэлдэр, сентябриин 23-да Арадай Хуралай заседанинуудай зал соо хүдэлмэриеэ эхилбэ. Сессиие Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ **М. И. Семёнов** нээгээд, Арадай Хуралай депутадуудай хүдэлмэридэ туhаламжа болгон, компьютерна системэ нэбтэрүүлхэ тухай хэлээ.

Тэрэнэй hүүлээр сессиин зүбшэхэ зүйлдэ табигдаhан асуудалнууд тухай хөөрэлдөөн болобо. Депутадуудай эрhөө хэдэ хэдэн дурадхалнууд ороо. Жэшээлхэдэ, депутат А. И. Кардаш Буряад Республикын 1996 оной түрүүшын хахад жэлэй республиканска бюджедэй гүйцэдхэл тухай тоосоое республикын Правительствын тоосоонтой нэгэдхэжэ, нэгэ асуудал болгохо тухай дурадхаа. Тэрэнэй дурадхал депутадуудай олоной дунда дэмжэгдээ. Буряад Республикын Арадай Хуралай арбан нэгэдэхи сесси дээрэ удаадахи асуудалнууд хаража үзэгдэхөөр баталагдаба:

Буряад Республикын Арадай Хуралай шэнээр үүсгэгдэhэн депутадуудай эрхэ түлөөлэгнүүдые хүндэтгэхэ тухай (тус асуудалаар Арадай Хуралай Мандатна комиссиин түрүүлэгшын орлогшо **В. И. Молоков** элидхэл ёзо). hунгуулиин Калашниковска 55-дахи округhоо Арадай Хуралай депутат **В. В. Морозовой**, hунгуулиин Онохойн 12-дохи округhоо депутат **А. П. Цымбалюгай**, hунгуулиин Зареченскэ 62-дохи округhоо—**И. В. Шалёвой** эрхэ түлөөлгэнүүдые мэдэрхэ гэhэн элидхэбэри Арадай Хуралай сесси абаба.

"Буряад Республикын Конституционно суглаан тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (хоёрдохи уншалга). (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ **В. И. Марков**).

"Библиотекын хэрэг тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (хоёрдохи уншалга) (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ **Н. П. Линейцев**).

"Оршон тойронхи байгаалиие хамгаалха тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (хоёрдохи уншалга). (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ **А. Г. Нечаев**).

"Архи ба архиин продукциин шанарые шалгалгада үндэсэй зүгhөө хиналта шангадхаха тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (Элидхэлшэ—гүрэнэй комитедэй түрүүлэгшэ **В. Ц. Дамбаин**).

"Эрдэм ухаан ба эрдэм-техникын политика тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (Элидхэлшэ—республикын эрдэм hуралсалай министр **С. Д. Намсараев**).

"Эрдэм hуралсал тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудба нэмэлтэнүүдые оруулха тухай (Элидхэлшэ—республикын эрдэм hуралсалай министр **С. Д. Намсараев**).

"Буряад Республика доторхи муниципальна байгууламжын Уставуудые (Дүримүүдые) бүридхэлдэ абаха гурим тухай" Буряад Республикын Хуули тухай (Элидхэлшэ—республикын юстициин министр **Б. Н. Ботоев**).

"Буряад Республика доторхи нютагай өөhэдын хүтэлбэриин эмхидхэлэй голёhо гуримууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые ба нэмэлтэнүүдые оруулха тухай Буряад Республикын Хуули тухай (Элидхэлшэ — Арадай Хуралай депутат **В. В. Белоусов**).

"Буряад Республикын газар дээрэ хариин гүрэнүүдэй эрхэтэдэй, эрхэтэн бэшэ нюурнуудай байха гурим тухай Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын Хуули тухай. (Элидхэлшэ—республикын дотоодын хэрэгүүдэй министр **И. И. Калашников**).

"Залуушуулай гүрэнэй политика тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудба нэмэлтэнүүдые оруулха тухай" Буряад Республикын Хуули тухай. (Элидхэлшэ—Буряад Республикын гүрэнэй комитедэй түрүүлэгшэ **С. В. Мантуров**).

Буряад Республикын 1996 оной түрүүшын хахад жэлэй Буряад Республикын республиканска бюджедэй гүйцэдхэл тухай тоосоон. (Элидхэлшэ—республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо **А. Н. Жильцов**).

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгууламжын, нютагай өөhэдын хүтэлбэриин, хуули гаргалгын, хуули ёhоной ба гурим журамай талаар комитедэй хүдэлмэри тухай тоосоон. (Элидхэлшэ—тус комитедэй түрүүлэгшэ **В. И. Марков**).

1996 ондо уялгата медицинскэ страхованиин Буряадай территориальна жасын бюджет баталха тухай. (Элидхэлшэ—жасын гүйцэдхэгшэ директор **О. В. Логина**).

"Правопорядок" гэhэн гүрэнэй бюджедhээ гадуурхи жаса тухай. (Элидхэлшэ—республикын юстициин министр **Б. Н. Ботоев**).

Буряад Республикын Арадай Хуралай болон Саха (Яхад) Республикын Гүрэнэй суглаанай хоорондохи харилсаа холбоон тухай хэлсээе баталха тухай. (Элидхэлшэ—Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ **М. И. Семёнов**).

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджедэй, налогууд, финансын ба банкнуудай талаар комитедэй Түрүүлэгшэ тухай. (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ **М. И. Семёнов**).

Буряад Республикын Правительствын гэшүүн—гадаадын экономическа холбооной ба уласхоорондын харилсаануудай министр В. А. Иванов тухай. (Элидхэлшэ—Буряад Республикын Президент **Л. В. Потапов**).

Северобайкальск хотын ба Баунтын районой судьянарай тушаалда кандидатурануудтухай. (Элидхэлшэ—республикын Верховно Сүүдэй түрүүлэгшэ **А. О. Хориноев**).

Намар-үбэлэй үедэ хүдэлхөөр бэлдэхэ тухай Буряад Республикын Правительствын мэдээсэл. (Элидхэлшэ—республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо **Л. П. Табалаев**).

1996 оной үбhэ тэжээл бэлэдхэлгэ ба тарыа хуряалгын ябаса тухай Хүдөө ажахын ба эдеэ хоолой министерствын мэдээсэл. (Элидхэлшэ—Хүдөө ажахын ба эдеэ хоолой министрэй орлогшо **П. М. Болонев**).

Городой ба районой ооhэдын хүтэлбэриин түлөөлэгтэ зургаануудай депутадуудай энгэртээ зүүдэг тэмдэг тухай дүрим тухай. (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай депутат **В. В. Белоусов**).

Арадай Хуралай экономическа политикын талаар комитедэй бүридэлдэ зарим тэды хубилалтануудые оруулха тухай. (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ **М. И. Семёнов**).

Эрхүүгэй областиин Хуули гаргалгын Суглаанай Россин Федерациин Конституционно сүүдтэ хандалга тухай. (Элидхэлшэ—Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ **А. Г. Нечаев**).

Элдэб асуудалнууд.

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИИН ДОЛООН ХОНОГ

Буряад Республикын Президент Л.В.Потапов:
Буряад Республикын Арадай Хуралай сессидэ оролцодаха;
Россин Федерациин Правительствын агентууудта хүдэлмэри ябуулха.

Сентябриин 23.
Республиканска мэдээсэлэй-прокатна түбые лицензитэй болголго болон hуралсалай ба ябуулга бэелүүлдэг гүрэнэй бэшэ эмхи зүйлнүүдэй лицензинүүдые шалгалга.
Эрдэм hуралсалай министерство

Үнэтэ сааhануудай дэлгүүртэ мэргэжэлтэ ёhоор хяналтадаг регионально конференциие зарлаха тухай асуудалаар ээлжээтэ бэшэ заседани.
Республиканска зөөри эрхилдэг жаса

Сентябриин 26.
"Алга олзоборилогшодой "Витим" артель" гэhэн нэрэ зарлагдаhан харюусалгатай нүхэсэлэй хүдэлмэриин-промышленна баазын хүдэлсэгүй үлдэсэн хэсэгые худалдаха талаар аукцион.
Республиканска зөөри эрхилдэг жаса

Сентябриин 27.
Харгыгаар аюулгүйгөөр ябаха талаар Республиканска комиссиин президиумэй нүүдэл заседани. (Петропавловка hуурин).
Промышленностиин, энергетикын ба транспортын министерство

Буряад Республикын Президентын шангуудта хүнхын түлөө дүрэ буляалдалгын барилдаагаар республикэнска турнир.
Республикын ажалша коллективүүдэй хооронда.
Залуушуулай хэрэгүүдэй, аяншалгын, физическэ культура ба спортын талаар гүрэнэй комитет

Неделиин туршада Экологиин ба байгаали ашаглалгын талаар гүрэнэй комитет "Гор-Черномырдин" гэhэн правительствануудхоорондын комиссиин "США-гай Баруун эрье - Россин Алас-Дурна" гэhэн хүдэлмэрилгын бүлэгэй зүблөөндэ болон Эрхүү хотодо үнгэргэгдэхэ Лейпцигэй хуралдаан: "Оршон тойронхи байгаалиин бүхэдэлхэйн дэлгүүрнүүд" гэhэн конференцидэ хабаадаха. Ойн ажахын министерство 1997 оной федеральна ба республиканска программануудые Россин Ойн ажахын федеральна албантай зохилдуулха, Байгалай үhанай нюруутай дээшээ болоhонhоо хохидолдо ороhон Байгалай эрьеын утын хэмжээе тодорхойлхо талаар хүдэлмэреэ үргэлжэлүүлхэ. Экономикын министерство 1997-2001 онууд хүрэтэрхи үедэ Россин Федерациин хүгжэлтын дунда болзорой программын хараа бодомжын талаар материалнуудые бэлдэнэ, мүн Буряад Республикын 1997 оной социально-экономическа хүгжэлтын тодорхойлогдоhон тухайламжа зохёон табина. Түнхэнэй аймагай социально-экономическа хүгжэлтын программые зохёохо хүдэлмэри үргэлжэлхэ. Финансын министерство 1997 оной республиканска бюджедэй проектые зохёон бэлдэнэ. Элүүрые хамгаалгын министерство врачнуудай репептээр үгтэдэг түлөөhэгүй эмүүдээр хүн зониие хангалгын талаар эмшэлэгын эмхи зургаануудые шалгана. Соёлой министерствэдэ хотын студентнэрэй газетэ бии болгохо талаар "дүхэриг шэрээ" болохо. Барилгын ба архитектурын министерство "Өөрын гэр" гэhэн республиканска программа бэлдэхэ талаар заседани болон барилгын комплексын предприяти, эмхи зургаануудай мүнгэн сангай байдалые hайжаруулха хэмжээнүүдые хараалан бэлдэхэ талаар hалбариин комиссиин заседани үнгэргэхэ.

Буряад Республикын Президентын ба Правительствын хэблэлэй албан.

Буряад Республикын Правительствада

ТОГТОНИЖОРУУЛХА, ХҮГЖӨӨХЭ

Байгша оной сентябриин 20-до Улаан-Үдэдэ Правительствын конференц-зал соо республикын Правительствын үргэдхэгдэмэл заседани болобо. Россин Федерациин хүдөө ажахын болон эдеэ хоолой министр В. Н. Хлыстунай манай эндэ ерэhэнтэй дашарамдуулан, Буряад Республикын агропромышленна комплексын экономическа байдалые тогтонижоруулха болон реформо хүгжөөхэ хэмжээнүүд тухай программые зүбшэн хэлсэхэ зорилготойгоор энэ заседани зарлагдаа юм.

Энээндэ республикын Правительствын гэшүүд, Арадай Хуралай депутадууд, аймагуудай гулваанар, хүдөө ажахын управленинүүдэй начальнигууд, ажахынуудай хүтэлбэрилэгшэд болон эрдэмтэд уригдаhан байна. Мүн Буряад Республикын Президент **Л. В. Потапов**, Арадай Хуралай түрүүлэгшэ **М. И. Семёнов** гэгшэд байлсаа. Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо **В. К. Агалов** заседаниие хүтэлбэрилөө.

Республикын хүдөө ажахын министр **Б. Ц. Семёнов** сугларагшадай урда тобшохон элидхэл хэжэ, ойрын жэлнүүдтэ республикын агропромышленна комплексын экономическа байдалые тогтонижоруулха болон реформые саашань хүгжөөхэ хэмжээнүүд тухай программын гол удхые тайлбарилжа үгэбэ.

Зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаhан асуудал тушаа олон хүн үгэ хэлээ. Тусхайлбал, Зэдын аймагай өөhэдын хүтэлбэриин захиргаанай гулваа **А. Ц. Идамжапов**, БУРНИИС-хын директор **Б. Н. Николаев**, Яруунын аймагай "Үльдэргэ" колхозой түрүүлэгшэ **Л. Д. Цыбикжапова**, Буряадай Хүдөө ажахын академиин профессор **А. В. Попов**, республикын "Птицепром" гэжэ акционернэ эмхиин директор **В. Б. Лыкшитов**, Кабанскын аймагай хүдөө ажахын управлениин начальник **В. М. Коршунов**, республикын АККОР-ой түрүүлэгшэ **В. А. Минтасов**, республикын Газарай нөөсэнүүдэй болон газар эсхэмжэлгын гүрэнэй комитедэй түрүүлэгшэ **Ю. И. Алексеев**, Түнхэнэй аймагай захиргаанай гулваа **Б. Ш. Ускеев** болон бусад үгэ хэлэhэн байна.

Тэрэшэлэн Россин Федерациин хүдөө ажахын болон эдеэ хоолой министр **В. Н. Хлыстун** дэлгэрэнгы үгэ хэлээ.

Зүбшэгдэн хэлсэгдэhэн тус программада саашадань нэмэлтэ болон заhабари оруулжа, хүсэндэнь хүргөөд баталха гэhэн шиидхэбэри заседани дээрэ абтаа.

М. НАМЖИЛОВ.

Эдеэ хоол элбэгжүүлгэ—эгээл шухала зорилго

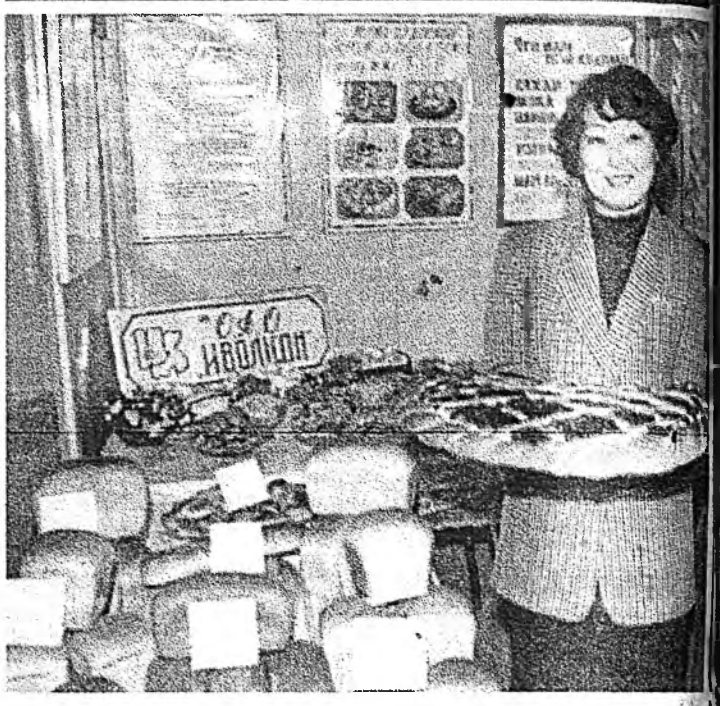

Репортаж

НАМАРАЙ БАЯН ХЭШЭГТЭ ХҮРТЫТ

(Улаан-Үдэдэ эдеэ хоолой зүйлнүүдые худалдаха саг үргэлжын яармаг нээгдэбэ)

Жэлэй дүрбэн сагай эгээл баян дэлгэр, газар дайдын ургамалай эдеэнэй түлэг абтажа, адууһа малай хүсэд таргалан, өөхэ мяхаяа зузааруулжа, һү шэмэеэшье һайса үгэжэ байһан хэшэгтэ һайхан намарай сагта иимэ выставкэ-яармагай нээгдэһэниинь дэмбэрэлтэй һайн.

Тэрэ сентябриин 18-най үглөөгүүр эртээнһээ талха, орооһо, обоо-хүбөө капуста, хартаабха, яар-ябга мяха, амиды үхэр, хонидыешье, үдэһэн машинануудай яармагай талмайн үүдэ руу орожол байхые харахада, урматай бэлэй. Заха холын Захааминһаа, хада уулануудай саанахи түхэреэн сагаан Түнхэнһөө, зэрэлгээтэ үргэн Зэдэһээ, юрэдөө, аймаг бүхэнһоо шахуу ерэһэн автомашинануд һубаржал байба.

Эгээл мүнөө хүнэй эдеэ хоолой зүйлнүүдэй элбэгээр абтажа байһан үедэ хүдөөгэйхидэй эдэ бүгэдээ дэлгээжэ, табижа худалдахадань, хабатай аабза.

Тиимэһээ тус выставкэ-яармагай нээгдэһэн түрүүшын үдэрһөө хүдөөгэй олохон ажахынууд эдэбхитэйгээр хабаадалсаа. Мүн һайнааршье бэлдэжэ ерээ гэжэ тэмдэглэхээр.

ҮРГЭН ДЭЛГҮҮР ҮҮДЭЕЭ СЭЛИБЭ

Үглөонэй 8-9 часһаа аймаг бүхэн выставкын зал соогуур өөһэд өөһэдынгөө буланхануудта яармагта худалдахаар асарһан юумэнүүдэйнгээ дээжэ-экспонадуудые табижа, шэмэглэжэ эхилээ. Эндэ Ивалгын, Баргажанай, Захааминай, Мухар-Шэбэрэй, Бэшүүрэй, Хориин, Хэжэнгын аймагууд гэһэн гаршагууд харагдана. Тээ саашаа ошоходо, уужам ехэ байра соо хэдэн зэргэлээ ута стол-прилавкануд табигданхай, мяха сабшалган, дэлгээлгэн түлэг байба. Энэл байрын нүгөө хахадтань сагаан эдеэнэй зүйл—һүн, зөөхэй, тоһон, сыр, ээзгэй гэхэ мэтэ элбэг табигдана. Мүн эндэһээ холо бэшэ огородой эдеэн, үрэ жэмэс, һамар, һархяаг гэхэ мэтэ яһала бии даа.

—Улаан-Удын түбэй дэлгүүр дээрэхидэ орходоо эндэхи байра байдалынь уужам, жэшээгүй ехэшье, эдеэ хоолой зүйлнүүдые худалдажа байһан, тэрэниие худалдажа абахаяа ерэһэншье зондо яһала зохид байна. Энэмнай түрүүн мебель, модон хэрэгсэлнүүдые бүтээдэг комбинадай томо цехүүд байһан гүб даа. Мүнөө комбинадай хаагдаад шахуу байхада, эдеэ ехэ цехүүдые дэмы хооһон байлгангүй, иимэ шэнэ дэлгүүр-яармагай газар болгоһониинь һүрхэй,—гэжэ хүдөө ажахыда олон жэлдэ хүдэлһэн мэргэжэлтэ Б. Б. Базаров хэлэнэ.

Энээнһээ гадна, эдеэ ехэ байрануудай газаахи уужам гэгшын хашаа соошье ашаатай автомашинаараа ороод, капуста, хартаабха, таряа талха, мал кузов соо худалдахада зохид.

Үглөонэй 11 часта шэнэ выставкэ-яармаг нээлгын багахан баяр ёһолол болоо. Эндэ Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхи орлогшо В. К. Агалов, Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.И. Семёнов, республикын Правительствын түрүүлэгшын орлогшо, хүдөө ажахын болон эдеэ хоолой министр Б. Ц. Семёнов болон бусад тушаалтад байлсаа. В. К. Агалов М. И. Семёнов хоёр сугларагшадай урда богонихон үгэ хэлэжэ, Улаан-Удэ хотодо анхан түрүүшынхеэ эдеэ хоолой иимэ ехэ выставкэ-яармагай нээгдэһэнтэй" дашарамдуулан, зониие амаршалаа. Выставкэ-яармагай саашадаа саг үргэлжэ урагшатай һайнаар худэлхыень үреэгээд, зониие эрхим шанартай эдеэ хоолоор таһалгаряагүй хангаха хэрэгтэ горитой хубита оруулха аабза гэжэ найдажа байһанаа мэдүүлээ. Удаань тэдэнэр "Улаан-Удын яармаг" гэжэ акционернэ эмхиин директор Э. Ш. Бадмажаловагай урилгаар улаан лентэ хайшалжа, выставкэ-яармагые нээбэ. Зал нууд руу зон субан орожол байба. Наймааншье түлэг эхилшоо.

Аймаг, ажахы бүхэн эдеэ хоолойнгоо зүйлнүүдые табижа худалдаха газартай, ямаршье түлхилдөөн, түрисэлдөөн үгы, яһала эмхитэй, гуримтай. Үхэрэй, хониной, гахайн мяханай сэнгыньшье тиимэ үнэтэй бэшэ. Түбэй дэлгүүрэйхидэ дүтэрхы, бага үнэгүйшэг.

ЭХИНҺЭЭ УРАГШАТАЙ БАЙГАА ҺАА...

Түрүүшын үдэр худалдан абагшад тиимэшье олон байбагүй. Энээн тухай зарим зон дуулаа, мэдээшьегүй байжа болоо. Теэд энэмнай бүхэли 2 һара соо хүдэлхэ гүб даа. Тиимэһээ худалдан абагшад, үдэр бүхэндэ олон болохол аабза гэжэ һанахаар.

Хэдэн аймагуудһаа, ажахынуудһаа ерэһэн түлөөлэгшэдтэй хөөрэлдөө һэмди. Захааминай аймагай хүдөө ажахын управлениин бэлэдхэлэй таһагые даагша В. Б. Норбоев иигэжэ хэлэнэ:

—Бидэш бүри 1994 ондо иимэрхүү яармагай эхи табиһан, заа-зуу дүй дүршэлтэй болоһон зон гээшэбди. Мүнөө манһаа даб дээрэ "Улаан Далахай" гэжэ АКХ, хамтаралай-хубиин Михайловкын ажахы, мүн Захааминай мяханай комбинат, пивын завод продуктнуудаа асаржа ерээ. Манай гол зорилго гэхэдэ, үндэр хадата холын бэлшээридэ ябаһан шэмэтэй һайн, өөхэ хабшаһан, залуу малай мяха, мүн буйлуулһан мяханай зүйл (элдэб янзын колбаса, сонгоохон мяха, гадар өөхэ) городой дэлгүүр, магазинуудайхиһаа зааха доогууршаг сэнгээр худалдахабди.

Саашадаа ажахынуудай графигайнгаа ёһоор һубарин ерэжэл байха юм.

Хориин аймагай хүдөө ажахын управлениин начальник Б. Д. Жамбалдоржиев ахамад зоотехник Д. Д. Дариев хоёртой хөөрэлдэхэдэ, энэ аймагай хамтын, мүн таряашадай, фермерэй ажахынуудхуу шахуу яармагта хабаадаха, хүдөө ажахын эдеэ хоолой бүхы зүйлнүүдые асаржа худалдаха юм. Хамтаралай-хубиин шэглэлтэй Георгиевкын ажахы түрүүшын үдэр 30 гаран хони, нэгэ автомашина холимол тэжээл сэрэгэй частда бүхэлеэрнь худалдаа гэжэ тэдэнэр хэлэнэ.

Зэдын аймагай Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ Н. Д. Доржиев иигэжэ хөөрэнэ:

—Ашаанай 4-5 автомашинаар дүүрэтэр мяха, таряа, талха, капуста, амиды мал асараабди. Наймаамнай түрүүнһээ яһала гүйсэтэй байна. Мяха, капустаяа бусад ажахынуудайхиһаа зааха үнэгүйгөөр худалдаха гэжэ оролдонобди.

Түгэсхэлдоо эндэхи выставкэ-яармагай реклама гэхэ гү, алба газаа талын харуулга тухай хэлэхэдэ, Прибайкалин, Захааминай аймагуудай Ивалгын "Иволкон" гэжэ акционернэ эмхиин, мүн энэ аймагай "Ургаса" гэжэ таряашадай-фермерскэ ажахынуудай нэгэдэлэй эмхидхэһэн выставкэ анхаралта татамаар, зохидоо шэмэглэгдэһэн байгаа гэжэ тэмдэглэхээр.

Юрэнхыдэнь тобшолоо хэлэхэдэ, тус яармаг богонихон болзор соо бэлдэгдээшье һаа бүхы юумэнь яһала һайнаар бодомжотойгоор түхеэрэгдэ тэрэнэй саашадаа ашаатай үрэтэйгөөр, урагшатайгаа хүдэлхэ эхин табигдаа гэхэ.

М. НАМЖИЛОВ

ЗОНОЙ ҺАНАМЖА ЗАРИМ СОНОСХОЛҺОО ДЭЭРЭ

Яармагай үедэ БГУ-гай оюутад Хүдөө ажахын ба эдеэ хоолой министерствын даалгабаряар хүн зонһоо һанамжануудынь асуужа, тусхай саарһан дээрэ тэдэнниень бэшэжэ ябаа. Олондо мэдээсэл тарадаг хэрэгсэлнүүд яармаг тухай багаар бэшээд, реклама муугаар ябуулагдаа гэжэ ехэ һонин ажаглалта анкетын харюунууд соо байна һэн. Тиимэһээ хүн зоной һанамжануд зарим рекламаһаа дээрэ байха гэжэ һанаад, яармагта ерэһэн зоной хооро дурадханабди:

—Үглөонһоо мяхамнай яһала урагшатайгаар ябана. Эндэхи наймаалха газар ехэ гуримтай байна. Түбэй дэлгүүртэ хүдөөгэйхидтэ тиимэшэгээр хандадаг гээшэ ааб даа. Тиин тэндэш тон худалдаха болотороо нишэ тишээ гүйхэ, хүн зониие гүйха баатай бологдодог юм. Эндэ түргөөр, гуримтайгаар шалгалта гараад лэ, өөдэдоо худалданабди. Эндэхи дэлгүүрэй худэлмэришэдынь хүн зондо һайнаар хандана,—гэжэ Зэдын аймагай Ленинэй нэрэмжэтэ колхозһоо ерэһэн наймаалагша хэлээ һэн.

Светлана Алексеевна Банакова, *Сэлэнгын аймагай Ташар нютагай:*

—Энэ үглөогүүр лэ ерээбди. Тон һайнаар хаража энээгүүр ябаагүйб. Тиибэшье наймаалагшадай һууринууд һайнаар бэлдэгдэнхэй, сүлөө, сэбэр байна гэжэ тэмдэглэхээр. Манай асарһан тоһо хүн дуратайгаар абана. Үглөонһоо, 2 часай туршада хоёр хайрсаг тоһо килограммынь 19 мянган түхэригөөр худалдаабди. Эндэ үнэгүй 16, 17-то тоһоншье байна гэжэ хэлсэнэ,—тезд манай тоһон амтатай, шанар һайнтай гэжэ хэлэхэ байнаб. Сэлэнгын аймагһаа 10 гаран хүн ерээбди. Зүгын бал, һамар, мяха, бусад эдеэ хоол машайхин худалдана.

Мария Ивановна, 65—тай пенсионер, хотодо ажаһуугша:

—Захааминайхидһаа 12 мянга 700 түхэригтэ шанаһан чесногтой колбаса абаха һанаатай зогсоноб. Түбэй дэлгүүрэйхиһээ нэгэ жаа 1-1,5 мянгаар мяханшинь үнэгүй байна. Загаһан түбэй дэлгүүртэ 7 мянга гаранай, эндэ 6 мянга гаранай һайн шанартай загаһа худалдана. Пенсиеэ саг соогоо абадагүй маанадта үнэгүй юумэн хэрэгтэй гээшэ. Хүршэ Эрхүүдэ нэгэ бага хожомдожошье һаа, пенсиень үгэнэ ха юм. Юундэ манай пенси удааруулагдана гээшэб?

Василий Б., пенсионер:

—Зэдын аймаг баян юм ааб даа. Таряанинь мүнөө жэл һайн байгаа хаш. Мухар-Шэбэрэй, Бэшүүрэй аймагуудта муу гэлсэнэ. Тэ таряанай сэн эндэ барат, хямда гэхэ б Зэдын аймагай Ленинэй нэрэмжэтэ колхозой амиды хони хямда сэнгээр худалдана, 1 мянгата байна, абахаар.

Түрүүшын үдэр үйрүүлһэн ороохон, капуста, овощ, мяхан элбэг байба. Теэд түрүүшын үдэ хадаа түрүүшын үдэр. Эдеэ хоолой үнэ сэнгээ дээшэлхэ, доошолхо юм ааб даа. Улаан горо ургуулһанаа, тэжээһэнээ худалдаха т түрүүшын туршалга гээшэ.

Олонхид энэ дэлгүүр тухай дуулаадуй б ха. "Хотынхид бүхы юумыетнай абаха" гэ зоной дунда хэлэгдэһэн үгөөр яарм түрүүшын үдэрэй ажаглалта дүүргэхэр.

Е. ЦЫБЕНОВ

НЬЮ-УЛААН-ҮДЭ БОЛОХО ГҮ, АЛИ ҮНЭХӨӨРӨӨ БАЙДАЛНАЙ ҺАЙЖАРХА ГҮ?

(Улаан-Үдын городской Советэй 5-дахи сессиһээ тэмдэглэлнүүд)

Улаан-Үдын городской Советэй ээлжээтэ сессиин зүбшэхэ зүйлдэ 10 гаран асуудалнууд дурадхагдажа, тэдэнэй зүбшэн хэлсэлгэ үдэшэ болотор үргэлжэлһэн байна. Хотын мэр В. Шаповаловай үнинэй хүлеэгдэһэн "Улаан-Үдэ хотын экономическа байдалые тогтонижоруулха талаар түрүүлэн абаха хэмжээнүүд тухай" ба горфинуправлениин дарга П. Кузнецовой "Улаан-Үдэ хотын 1996 оной хахад жэлэй ба үнгэрһэн 8 һарын бюджедые дүүргэлтэ тухай" эдэлдэлнүүд депутадуудай гол анхарал татаха байһаниинь ойлгосотойл байгаа һэн. Түрүүшын асуудалай зүбшэн хэлсэлгэ арсалдаатай, нүүмжэлэл ехэтэй байжа, тэрэнэй дүнгөөр сессиин тогтоол абтабагүй. Олон юумэн ойлгосогүй, һайн тобшололгүй, бэлдэлгэ муутай, үндэһэ баримтагүй элидхэл гэжэ депутадууд сэгнэлтэ үгөөд, гоёр долоон хоногой һүүлээр тэдэлмэриеэ үргэлжэлүүлхэ, сессиин хоёрдохи хубида энэ тиинэй хүлеэгдэжэ, бэлдэгдэжэ байһан асуудалые үшөө һайнаар хаража үзөөд, тэрэндэ дахяад "бусаха" гэжэ шийдхэбэд.

Улаан-Үдэ хотын хабайдалай улам доройтожо байһые В. Шаповаловай элидхэл соо хэлэгдэһэн тоо, баримтануудтаа тэрэ шэлнэ. Байгша жэлэй 7 һарын дүнгөөр промышленна продукциин үйлэдбэриин 24 хэмжээн дэндонойхиһоо процентээр нэмэгдэ болоо. Хүнэй хэрэглэмжэн ба хотын ажабайдалда тон шухала 35 янзын продукциин 25-найнь үйлэдбэриин хэмжээн доошоо унаа. Жэлэй эхиндэ нэгэй завод хүдэлнэгүй, оёдолой ба трикотажна зүйлнүүдые шэргэдаг үйлэдбэринүүд үглоо мүнөө хаагдахаар хүлеэгдэнэ. Үлдэ хоолой 11 шухала зүйл тэргэдаг үйлэдбэринүүд продукциингаа хэмжээе 19-һөө 30 процент хүрэтэр бага болгоо. Үнайдахадаа, эгээл олзо оршотой зүйлэ үйлэдбэри аяар 72 процентээр доошолоо. Хотын предприятинуудай ба организацинүүдэй гүрэнэй түлбэриин нэгэй шэринь 1 триллион 745 миллиард түхэриг хүрэнхэй.

Тэрэ хотын ажахы ахир муу болоошье һаа, зогсошоногүй. Найдалай хэды хүндэ хүшэр байбашье, зарим предприятинууд мүнөө сагай шэмжэгээр, урагшатай тэдэлнөөр. Жэшээнь, "Электромашина", ЗММК гэжэ бэшэшье предприятинууд ба хугасаада продукциингаа хэмжээе багааршье һаа, нэмэгдүүлжэ шадаһан байна. Мүнөө, транспортын ба элшэ холбоосэнэй предприятинууд өмнөгэрһэн хахад жэлдэ дүн шинжэлэгдэжэ, 207 миллиард түхэриг гэжэ олоһон байха юм. Хотын бизнесмэнүүд болон бусадшье сэнтэй ба хүнэй ба-вексель хэрэглэлгэ тэдэжэ захалаа. Мүнөө 1 миллиард шахуу түхэриг гэжэ вексель предприятинуудай хүрэндохи тоосоондо тооцогдоно.

Эдэ бүгэдые удаа дараалан тоолоод, В. А. Шаповалов Улаан-Үдэ хотын экономическа байдалые тогтонижоруулха талаар түрүүлэн абаха хэмжээнүүд дээрэ тогтобо. Тэдэ тэрэ түсэб соонь гол түлэб "хэмжээ абаха", "шийдхэхэ", "байгуулха", "бэелүүлхэ" гэхэһээ ондоо ямаршье экономическа үндэһэ, хангалга үгы (байгаашье һаа, харуулагдаагүй) хэмжээнүүд хараалагданхай байжа, депутадуудай дура балай татабагүй. Жэшээнь, тус түсэбэй ёноор хотын захиргаанай бүхы албануудай бүри эдэбхитэй, нэгэн шэглэлээр хүдэлхын тула тусхай мэдээсэлэй түб байгуулагдахаар хараалагдана. Тон ехэ арга боломжотой, эрхэ ехэтэй энэ түб, Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй хотонуудай эблэлтэй ба бэшэшье коммерческэ эмхинүүдтэй ажал ябуулха юм ха, мүнгэ зоорииншье талаар бэеэ дааньги, "сүлөө" байхаар түсэблэгдэнэ. Тиихэдэ хотын экономическа байдалые тогтонижоруулха талаар тусхай программа табигданхай. Энэ программа Россин Президентын захиргаанда, гүрэнэй Экономикын министерствэдэ, Территориальна байгуулламжануудай ба үндэһэтэнэй хэрэгүүдэй талаар министерствэдэ шалгалта (экспертизэ) гаража, тэндэ дэмжэгдэһэн байха юм. Эрхүү хотодо һаяар үнгэрхэ Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй хотонуудай эблэлэй советэй зүблөөн дээрэ тус Программа зүбшэн хэлсэгдэхээр хараалагдана. Тиигэжэ Улаан-Үдэ хотымнай хүгжэлтын хуби заяан гүрэнэй засагай эгээн дээдын зургаануудаар зүбшэгдэжэ байдаг юм байна. Харин республикын Правительство иимэ программа бии юм, эндэ тэндэ зүбшэгдэн хэлсэгдэдэг юм байна гэжэ мэдэдэг юм аа гү? Али үгы гү?

Һонирхолтойнь гэхэдэ, энэ программын бэелүүлэгдэбэл, Улаан-Үдэмнай "урган һалбаржа, уласхоорондын ажабайдалда нилээд ехэ үүргэтэй" болохо юм ха. Энээнииень уншаад, хараад байхадаа, Ильф, Петровой олондо мэдээжэ геройн үгэнүүд эзэлүүдгүй ухааанда ороодхихо юм... Зай, олон табые хэлээд яахамнайб, уншаад үзээ. Энэ программын бэелүүлэгдэхэдэ, Улаан-Үдэдэ координационно түб бии болохо (500 хүн ажалаар хангагдаха), Москвагай банкнуудай 5-6 филиал нээгдэхэ (1000 хүн ажалтай болохо), дэлхэйн 25 гүрэн бүридэһэн уласхоорондын худалдаа наймаанай палатын түлөөлэлгэ ба Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй томо томо фирмэнүүдэй 350 филиал манай ниислэл хотодо нээгдэхэ (2000 хүн ажал олохо), хотын бюджедтэ 3 триллион түхэриг хүрэтэр нэмэлтэ олзо орохо, Буряад Республикада - 1,5 триллион, Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй хотонуудтай агаарай холбоон байгуулагдажа, Улаан-Үдын авиапредприяти хэдэн шэнэ шэглэлээр хүдэлжэ захалха, элдэб ашаа Хитад, Монгол руу зөөжэ байха мантан томо транспортна предприяти байгуулагдаха (1500 хүн ажалаар хангагдаха), капитальна барилгын хэмжээн эрид нэмэхэ болон бусад.

Эдэ бүгэдэ түсэб бодолнуудые шагнаад, депутадуудай бодолгото болоһониньшье ойлгосотой юм ааб даа. Үни удаан хүлеэгдэһэн энэ элидхэлтэй түрүүлэн депутадууд танилсаагүй, иимэ программа зохёогдонхой, аяар холуур шалгалта гаража байдаг юм гэжэ мэдээшьегүй байгаа. Тиимэһээ яаралтай зүбшэлгэ юушье үгэхэгүй, тусхай комисси байгуулжа, эдэ документнүүдые һайн хаража үзээ, экономическа талаараа үндэһэ баримтатай юм гү гэжэ бодомжолоё гэжэ хэлсээд, тус асуудалай зүбшэн хэлсэлгые сессиин хоёрдохи хубида үргэлжэлүүлхэ гэһэн нэгэн һаналтай байбад.

1996 оной түрүүшын хахад жэлэй бюджет тухай асуудалаар мүнлэ эрилтэ ехэтэй хөөрэлдөөн боложо, хотын бюджедые дүүргэхэ талаар бүхы арга боломжонуудые элсүүлхэ гэжэ сессидэ хабаадагшад онсолон тэмдэглэбэ. Энэ хугасаада албан татабариин ба бэшэшье түлбэринүүдэй ашаар хотын бюджедтэ 220,5 миллиард түхэриг орохоо байна. Нёдондо жэлэйхидэ орходоо, энэмнай 38,6 миллиард түхэригөөр ехэ болоно. Гэбэшье, хэрэглэлгэ, гаргашын алгасал (дефицит) аяар 405, 1 миллиард түхэриггэ мүнөө хүрэнэ. Гүрэнэй талаһаа хангалгатай статьянуудаар хотын захиргаанай үри шэри 277,2 миллиард түхэриг болонхой, тэрэнэй тоодо салин хүлһэнэй хэмжээн 31,9 миллиард түхэриг.

Үдэ гол дээгүүр баригдажа байһан шэнэ хүүргын барилгын хэмжээ дүүрэхэнь олониие һонирхуулна ёһотой. Тус хүүргын барилгые бүримүһэн дүүргэхын түлөө 91 гаран миллиард, тэрэнэй тоодо 1996 оной хоёрдохи хахад жэлдэ хараалагдаһан хүдэлмэри үнгэргэхын түлөө 32,4 миллиард түхэриг хэрэгтэй. Тиимэһээ бензинэй сэнгые бага зэргэ нэмэжэ, мүнгэ суглуулха гэһэн хэмжээ ябуулга байгша оной октябриин 1-һээ мүн лэ ябуулагдажа эхилхээр хараалагдаба.

"Мэрэй орлогшо Б. Ц. Дымбрыловэй мэдүүлгэ тухай" асуудал сесси дээрэ зүбшэгдэбэ. Сүүдэй тогтоолоор В. А. Шаповаловай шийдхэбэри буруу гэжэ тоологдоо һэн. Тиимэһээ сүүдэй шийдхэбэри дүүргэгдэхэ ёһотой, тэрэниие ажалһаань гансал сесси сүлөөлхэ эрхэтэй гэжэ депутадууд үшөө дахин онсолон тэмдэглэбэ. Шууяа татаһан энэ асуудал иигээд дүүрэһэн янзатай.

Хоёр долоо хоноод хүдэлмэриеэ үргэлжэлүүлхэ сесси дээрэ хурса хоорэлдоонэй баһал болохо байһаниинь тухайлхаар.

В. ШАГДУРОВ.

Манай хөөрэлдөөн

Һүүлэй үедэ һараһаа үлүү саг соо пенси түлэгдэнэгүй, үхибүүдэй тэдхэмжэ хэдэн һараар хүлеэхэ баатай бологдоно. Манай республика дотор эдэнэрэй тоо 277 мянганда хүрэбэ. Тиихэдээ жэл бүри инвалидууд олошорно. Хүн зониие социальна талаар хамгаалха министерствын, аймагуудай таһагуудай хүдэлмэришэд эдэ бүгэдэ асуудалнуудые шиидхэхые оролдоно. Үнгэрөөд байһан хахад жэлэй туршада эдэнэрэй нэрэ дээрэ 937 гомдол, мэдүүлгэ, бэшэг абтанхай. Эдэнэрэй гол асуудалынь гэхэдэ, пенси болоно.

Һүүлэй хэдэн хоногой туршада пенсиин 100 мянган түхэригыень уридшалан түлэхэ тухай хөөрэлдөөн республика доторнай эхилэнхэй. Тиимэһээ манай корреспондентын Буряад Республикын хүн зониие социальна талаар хамгаалха министр С. Г. Ефимовтэй хэһэн хөөрэлдөөн доро үгтэнэ.

ОРОЛДОХО, ЭРМЭЛЗЭХЭ

- Иимэ мүнгэ абаха болоһон пенсионернүүдэй гомдохонь ойлгосотой. Наһан соогоо оролдожо олоһон үбгэд, хүгшэдэй пенсиин мүнгэн ямар ушарһаа гэнтэ хорогдохо болобоб?

- Энээниие һайн ойлгонобди. Мүнөө сагта пенси түлэхэ энэ гурим бидэнэрһээ дулдыданагүй. Хэнэйшье мэдэһээр, бидэнэр республикын пенсионно жасаһаа орохон мүнгые үбгэд, хүгшэдтэ, үхибүүдтэ эльгээжэ байдаг гээшэбди. Харин мүнөө тус жасада мүнгэн үгы. Шалтагааниинь гэхэдэ, пенсионно жасада республикын предприяти, эмхи зургаануудһаа орохо ёһотой страхованиин мүнгэн үгыл хадаа үгы.

- Иигээд байхадань яалтай болоноб?

- Бага пенси абадаг зондо багаханшье туһаламжа үзүүлхын тула авансааршье һаань, 100 мянган түхэриг даб дээрэ үгэхэ гэһэн шиидхэбэри Правительствын хүтэлбэрилэгшэдтэй хэлсэжэ абаа һэмди. Ондоо тээһээ мүнгэ абадаггүй хүнүүдтэ энэнь үгтэхэ.

- Буряад Республикын Правительствын абаһан тогтоол соо байгша оной сентябриин 15-һаа эдэ хоолой хэдэн магазин нээгдэхэнь. Энэнь хайшаа гуримтай байхаар бэ?

- Пенсионно жасада үритэй болоһон предприятинууд гол түлэб эдэ хоол асаржа, магазинда үгэхэ юм. Эндэһээл пенсионернүүд дуратай эдэ хоолоо абаха аргатай.

- Яахадаа 100, 150 мянган түхэриг гэһэн мүнгэн дурдагданаб?

- Энэмнай эгээл бага пенси абадаг хүн зоной ажабайдалһаа үндэһэтэй. Мүнөө эгээл бага пенси 263 мянган түхэриг болонхой юм. Тиигээгүй һаамнай, эдэ хоол ехээр абаһан эдэнэр үритэй болохонь ойлгосотой.

- 100 мянган түхэриг гансал Улаан-Үдэ хотын пенсионернүүдтэ үгтэхэ гэнэбди. Харин хүдөө нютагуудай үбгэд, хүгшэд, үхибүүд яаха болоноб?

- Абаһаар энэ хэмжээ ябуулгаяа Улаан-Үдэ хотоһоо эхилээд, республикын бүхы аймагуудта нэбтэрүүлхэ һанаатайбди.

- Степан Гаврилович, эдэ хоолой сэнгүүд ямараар тогтоогдохонь бэ? Жэшээнь, Советскэ райондо лапшаа 4 мянгата гэе. Харин Железнодорожно райондо гү, али хүдөө нютагуудта 4,5-8 мянган түхэриг хүрэтэр һүрэшэхэ үгы гү? Эдэ хэмжээ ябуулганууд нэгэл баазаһаа эмхидхэгдэхэ болоно гү?

- Эндэ али предприяти, хаана, хэндэ эдеэ хоолоо тушаанаб, энэнээл манай министерствэтэй хэлсэжэ, зүб шиидхэбэри абажа, хямда сэнтэй продукт асарха ёһотой. Сэхыень хэлэхэдэ, бүхы эдеэ хоолой сэн дэлгүүрэйхиһээ үлүү байха ёногүй.

Манай министерство республикын Правительствын абаһан тогтоолой ёһоор, бүхы пенсионернүүдтээ июль һарын пенси үгэһэн хойноо, энэ 100, 150 мянган түхэригэй хэмжээ ябуулга бэелүүлжэ эхилхээр хараалнабди. Энэмнай пенсионно жасада бүхы мүнгэнэй бии болотор үргэлжэлүүлэгдэхэ. Юуб гэхэдэ, алишье предприяти, эмхи зургаан үглөөдэрһөө баяжахаяа байнагүй. Тиимэһээ пенсиин түлбэри удаан лэ саг соо унжагайрхань ха. Юуб гэхэдэ, 1991 оной январиин 1-һээ гүрэнэй пенси тухай Хуулиин мүнөө орон дотор боложо эхилһэн хубилалтын эрилтэнүүдтэ яашье таранагүй. Энэниие Россин Гүрэнэй Дүүмын депутадууд хубилгажа, шэнэ пенси тогтоохо ба нэмэлтэ баталан абаха ёһотой гэжэ найдана, хүлеэнэбди. Шэнэ Хуулиин гарахатайл зэргэ ажабайдалда нэбтэрүүлхээр бэлэнбди.

- Степан Гаврилович, наһатайшуулай пенси һара, һара хахадаар хожомдожо түлэгдэнэ. Харин үхибүүдэй тэдхэмжын мүнгэн бүри удаан саг соо үгтэнэгүй. Эдэ бүгэдые гуримшуулха талаар юу хэгдэнэб?

- Тон зүб асуудал. Үхибүүдтэ үгтэдэг тэдхэмжын мүнгэн хэдэн ондоогоор түлэгдэнэ. Нэгэдэхинь, зарим үхибүүнэй эхэнь хүдэлдэг газарһаа, нүгөөдүүлынь хүн зониие хамгаалдаг социальна албанһаа абана гээшэ. Эдэ мүнгэн хадаа бюджедһээ ороно гэжэ хэлэхэ байнаб. Харин мүнөө республикын бюджедтэ мүнгэнэй үгы байхада, социальна хамгаалгын хүдэлмэрилэгшэд хүүгэдэй тэдхэмжые саггань түлэхые оролдоно.

Сэхыень хэлэхэдэ, үхибүүн тэдхэмжээ социальна хамгаалгын эмхинүүдһээ абаха ёһотой. Мүнгэтэйл байгаа һаа, бултандань саг соонь пенси, тэдхэмжыень үгэхые оролдохо гээшэ бидэнэрэй нангин уялга болоно.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ
хөөрэлдэбэ.

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь июлиин 2–25-най, сентябриин 10–13-най, 17–20-ной дугаарнуудта.)

Үндэр үһээтэй энэ гэрэй нэгэ таһалгын үүдэнэй һулаханаар хахинан нээгдэхэ абяан дуулдаад, коридор соогуур дүтэлжэ ябаһан хүнэй тос-тос гэшхэлхэнь соностобо. Ооголдог Петинь урдаһаань ерэбэ хаш, шара һамган һанаагаа амарһан түхэлтэй гэдэргэ һуугаад, стол дээрэхи эдеэтэй табагуудай хажуугаар алталмал халбага, һэрээнүүдые тараана ха. Энэ һамганай хойноһоо удангүй эдеэнэй таһаг соо орогшо хүн углууда үлгөөтэй байһан Христосой Эхэ бурханай дүрэ тээшэ хаража, нэгэ удаа доро дохин һүгэдөөд, үбсүү сээжеэ хэдэн дахин хэрээһэлжэ мүргэһэн хойноо шэрээдэ һууба. Энэ хүниие харахада набтаршаг бэетэй, дүшөөд наһатай хүн гэжэ таахаар, зүгөөр нариихан уйтан нюдэдэйнгөө дээгүүр хаб хара нидхэтэй, толгойнь халта халзантажа эхилһэн үһэтэй, үзүүртээ монсод гэһэн набтар хамартай, нидхэһээ дорогүй хара бүтүү хазаар һахалтай, бага ёнтойлдоһон шанаатай христианин хүн байба. Энэ хүн гүрэнэй бодото зүблэгшэ нэрэ зэргэтэй түбэд эмэй аргашан, бурха зүүжэ христос шажанай мүргэлдэ орохон буряад яһанай Пётр Александрович Бадмаев мүн.

Бадмаев эдэ үдэрнүүдтэ Петербургһаа гарангүй хэдэн саг тэндэ байжа, түрүүн сайд Виттедэ, һүүлдэнь эзэн хаан Николайда бараалхажа ороод, өөрынгөө шэнэ түсэб тухай тэдээндэ дэлгэрэнгыгээр элидхэбэшье, яашье ойлгуулжа ядаад, Виттеһээ мүнгэшье һомолуулжа шадангүй, хотоһоо амярааа байдаг Поклонно гүбээ дээрэхи гэртээ тугаар һая бусажа ерээд байһан үень һэн.

Бадмаев урданайхидал адли бэшэ, уруу дуруу хэбэртэй, эдеэлхэ зуураа шог зугаа, хүхюун энеэдэ гаргажа, энэ тэрэ һониншье ордон шадарайхидай байдалһаа абажа хөөрэхэ, ярилдахашье дурагүй һуужа, һамгаяа гайхуулна. Дээгүүрээ халюурма шара тоһотой, һонгино ба бэшэ элдэб үбһэ ногоо хэршэжэ холинхой, амтатай үнэр анхилуулан табигдаһан капустатай шүлэ амталжа үзөөд орхибо. Һамганайнгаа ороддожо зөөлэхэн, болотор уһанда бусалгаһан хойноо шарабтар улаан болотор тоһондо шараһан шандаганай мяха халта һэрээдэжэ үзөөд, табагаа хажуу тээшэнь болгоодхино. Гансал хатаһан вишнеэр шанаһан компот абажа, хэды һоросогоогоод табиба.

- Петь, юун болошобош, али эдихээр бэшэ амтагүй хоол шанаа гүб? - гэжэ Бадмаевһаа үлэ мэдэг залуугаар харагдаһан тэрэнэй һамган Елизавета Федоровна гажарһан янзатайгаар асуугаадхина.

-Хүлисэ даа, энхэрэг эхэмни, яһала амтатай эдеэ бэлдээш, теэд, зосоом юуншье орохоор бэшэл даа.

- Яатараа сэдьхэлээ зобоношь, орхииш саашань, ехээр гашуудажа, бэеэ гажараалтагүй юм бэшэ гү? - гээд, Виттетэй уулзаад, эдеэ хоолһоо гаратараа сэдьхэлэй үбшэндэ дарагдашоод ерэһэн үбгэнөө Елизавета Федоровна аргадан, сэдьхэлынь заһаха гэжэ оролдоно.

- Витте мүнгэ үгэбэгүй. Минии бүхы түсэб, һанал бодол, хүсэлымни хуу эбдэжэ, өөрынгөө нэрэһээ болгоо. Намда мүнөө урдаа табиһан ямаршье зорилго үгы болоо, дууһан һалаа, - гэжэ ехэ гомдолтойгоор хэлэмсээрээ, Бадмаев гараа үргэн столойнгоо орой дорьбосо тоншоод, толгойгоо хоёр альганайнгаа хоорондо хабшажа, ехэ уйдхарай түхэл үзүүлэн, доошоо гунхыгаад һууна.

- Шамайе гүрэнэй ажалябуулга ба улас түрын байдалда бү оролсыш, хаяыш гэжэ хорижо яданалби. Юундэ ойлгодоггүй хүн гээшэбши. Гансал эмнэлгээ хээд һуугыш, түбэд аргаар шамда ямаршье эрдэмтэн, профессорнууд заабарилжа шадахагүй, урдашни орохобди гэхэ хүншье олдохогүй. Витте иимэ ехэ гүрэнэй мүнгэн сан барижа байгаад, шамһаа болохо хүниие урдаа табихагүйл.

Тиихэдэнь Бадмаев толгойгоо эрид үндылгээд:

- Тэрэш намайе үшөө юунтэй жэшээлэн доромжолбо гээшэб, ой ухаанда орохоор бэшэл, юушье абараажа бүтээхэгүй хобдог империалисташ гээл, - гэжэ Бадмаев голхоронгёор һамгандаа хэлээд, хайрлуулха гү, али үмөөрүүлхэ гэһэндэл урдаһаань уйтайгаар хараад һууна. Мүнөө энэ урагшагүйдэһэн хэрэг тухайгаа гансахан лэ һамгандаал гомдолоо гаргаха һаа бэшэ үшөө хэндэ хандахаб даа.

- Зүб лэ хэлэнэ бэшэ гү? - гэжэ харюусамсаараа һамганиинь нүхэрөө хараад, энеэжэрхинэ ха. - Нээрээ үнэндөө ши хэн болоношь, түбэд эмшэн гү? Мүнөө эмнэлгэшэн бэшэш, энэшни шинии гол шухала ажалшни бэшэ болоол. Бүхы Хитад, Монгол, Түбэд оронуудые, тэдээнгүйгөөр заха хизаартаа хүртэшэгүй газар дайдатай Орос гүрэндэ ниилүүлхэмни гэһэн түсэб табяад, тэрэнээ бэелүүлхын хойноһоо унтаха нойргүй, эдеэ хоолгүй харайхадаа яажа зобоношь? Дээдэ ноёдто баһуулхын орондо холодыш тэдээнһээ, гэр бараандаань байхаяа болишоод гүйнэ, зайгуултана ха юмши.

Теэд Бадмаев һамгадай заабаряар ганса эмнэлгэ хээд һуужа байха хүн бэшэ ааб даа. Урдахяа сэгнэн хаража шадаха тэрэнэй гүн хурса ухаан, зүүн зүгтэ, Азида, түрэһэн орон нютагынь, ухаа ороторoо түрэл буряад зонойнгоо дунда үндыһэн ба урдахи хүршэнүүдээрээ нюуса далдааршье һаа, хилэ дабан ото ябалсажа байдаг нютагайхидаараа холбоо барисаагаа таһалаагүй, эгээн һүүлдэ Петербургын университедтэ һуража, Зүүн зүгэй хэдэн олон хэлэ шудалжа гараһаниинь - эдэ бүгэдэ хамтархадаа, Бадмаевта эмнэлгын хажуугаар үшөө гүрэнэй асуудалнуудта эдэбхитэй хабаадалсаха арга боломжо олгоно ха юм. Бэшээр яагаад Бадмаев гүрэнэй бодото зүблэгшэ гэһэн, сэрэгэйхеэр һаа, генерал-майортой сасуулма зэргэдэ хүртэхэ байгааб? Ород гүрэн соо иимэ зэргэтэй зон олоншье һаа, бэшэ буса түрэлтэнэй дунда ехэ үсөөн, буряад зон соohоо Бадмаев гансаараашье байжа магад.

- Би үнэн алдарта шажанай һүзэгшэб, гансал ород гүрэнэй арад зоной, залуушье һаань, эсэгэ хаанай, Христос шажанай түлөө оролдоноб. Юундэ эдэ намайе ойлгоногүй гээшэб? - гээд, Бадмаев гажарангяар һамганһаа баһа асууна.

- Һэжэглэжэ болоо бэд даа, шамда этигэжэ ядаа ёһотой, ши ород бэшэ мүртөө үшөө зүүн тээшээ буляалдана ха юмши.

- Эх, III Александр хаан, намайе хэрээһэлһэн эсэгэмни, намда этигэжэ ядаагүйл, хоёр сая алтанай сэнтэй мүнгэ үгөө бэлэйл. Яяр Николашка хүнэй, илангаяа немец Виттын, үгэ ехэ харана, би тухайлаад байнаб. Витте намда дэн убайгүй дээрэлхэгээр хандана. Минии түсэб хаанаар тэрэ голуулжа, баруутаар Хитад орохо түмэр зам болюулаад, зүүн урагшань Манжуур дээгүүр гаргаха болоод, Витте минии дурадхал гэжэ хөөрэжэ байнал, һэшхэлгүй золиг!

- Тэрэнэйш шамда үнэншэхэгүйнь зүб даа, иимэ ехэ мүнгыень абанхай, шинии жэл тухай аяар Үбэр Байгал, Шэтэ, баһа Бээжэн гэнэ гүш, маанадаа орхижорхёод лэ, үшөө хаагууршье ябаһыешни бү мэдэе, дураараа зайжа үгөө ха юмши. Виттеһээ байха бишье шамда ехээр үнэншэнэгүйб, өөһэдынгөө мүнгэ хороогоошьегүй һааш. Газарай мухараар ябажа ерээд, тэндэ юу хэһэн, бүтээһыешни эндэ хэн мэдэхэб? Угайдхадаа, Хитад, Монгол, Түбэдые ниилүүлхэ үедөө Үбэр Байгалай ба Амар шадарай хизаарнуудые нэгэдүүлэн, тэрээнтэеэ үргэлжэ газартай болгожо, үшөө хариин хэрэгэй яаманда тусхай Азиин департамент байгуулаад, сайдай онсо эрхэтэй, Гүрэнэй Зүблэлэй ба сайднарай комитедэй гэшүүн байхаар, мүн тэрэ ехэ газарайнгаа "эрхин захирагша" болгыт гэһэн гуйлта бэшээ ха юмши. Энэшни юун болоно гээшэб? Импери соо бии болоһон импери гү, али ябан ошон саашадаа бэеэ даанхай, Россиһаа амярааа гүрэн болохо юм гү? Ши иимэ нэгэдэмэл гүрэн-импери тогтоогоод, тэрэнэйнгээ эзэн хааниинь болохоо һанаа хүн гүш? Болыш, болыш, намда, юрэдөө, өөрэгүй. Ехэл гүрэниие бажуухаар забдаа байнаш. Теэд мүнөөнһөө эхилжэ тэрээндэш хорхойтоһон хариин хобдогууд хэһэг хэһэгээр хажуу тээһээнь таһалжа оробо гээшэ ааб даа. Хитад-Японой дайнда илалта туйлаһан японтон бага гэхээр бэшэ хэнэг-Ляодунайнь хахад аралда зуулдаба ха юм. Тэрэ газараа Япондо үгэхэгүйн түлөө оролдыш, үгы һааш, шинии эзэн хаан болотор, Хитадһаашни юушье үлэхэгүйнь сохом. Теэд энэ гүрэнөө барижа шадаа һааш, намайе шамтай дахасалдан ябажа, тэрэ Зүүн ехэ империиншни хатан боложо һуулсаха гэжэ һанана гүш? Бү тиигэжэ энгэ. Би ошохогүйб, намда Россимни хэрэгтэй. Ши тэндэ азиадуудайнгаа дунда ядахашни һэн гү, хитад һамга абаад лэ байгаарайл, хүсэ шадалшни үшөө зандаа ха юм. Хамаагүй, баһа хитад дээрээ монголшье, түбэдшье һамга нэмэжэ абаарайл, үсөөдөө һаань, үшөө бэшэ тээһээшье. оложо ядахашни һэн гү, тэндэтнай манжа, мусульман гэхэ мэтэ элдэб яһатан олон лэ. Персиин шахһаа дорогүй гарем бии болгоод жаргажа, үдэр һүнигүй тэрэнээ харуу́һалжа байгаарайл, - гэжэ наадажашье, үнэншье дуутарһыень ойлгохоор бэшээр хэлээд, Елизавета Федоровна хос-хос хоротойгоор энеэсэгээнэ ха.

Һамганайнгаа худалаар, нээрээшье һаань, өөртэнь жүтөөрхүүгээр һэжэглэһэн үгэнүүдһээнь: "Энэнэймни фантази баһал намһаа дорогүй хараа-түсэб һануулха, түхеэрхэл ха юм," - гэжэ сэдьхэн гэхэдээ, Бадмаевай зосоонь хүхюун бодол түрэжэ, тэрэ гэнтэ ташаганаса энеэжэрхёо һэн. Энеэжэ садаад мэдэн гэһээнь, зосоонь онгойһон, сээжэнь уужам тэнюун болошоод байба ха.

- Заа, эдеэлхээр болоо бэзэш, талаан боложо, табагуудаа хуряажархёогүй байгааб, - гээд һамганиинь урдаһаань уриханаар миһэлзээ һэн.

- Иимэ амтатай хоол орхижо, хоohоор үлэхэгүй, талаантай байбалби, бэрхэш даа, энхэрэг эхэмни, - гэжэ Бадмаев һамгандаа баярые хүргэбэ.

Удангүй Бадмаевай урдахи табагууд хуу хоohоронхой харагдаа бэлэй.

Гэрэй эзэд үгэтэй дуутай боложо, саашанхи хөөрэлдөөгөө зүб мүрөөр үргэлжэлүүлхэ аргатай болоод һэн.

Мүнөө эдеэндэ орохон Бадмаевайнгаа урмыень таһалхагүйц түлөө ямархан үдэшын хөрөл амтатайханаар бэлдэхэ болоо гээшэбиб гэһэн түсэб Елизавета Федоровна мүнөөнһөө табижа эхилнэ. Харин Пётр Александрович Бадмаев яажа Хитадай газар болохо Ляодунай хахад аралые Японой мэдэлдэ оруулангүй байха ёһотойб гэжэ бодолгото болон баһал түсэблэжэ эхилнэ.

"Мүнөө хүгжэжэ байгаа Японы үнгэрэгшэ дайнда бэлэхэнээр Хитадые диилэжэ, Ляодун хахад арал, Тайвань ба Пэнхуледао аралнуудыень эзэмдэхээр хэлсээ хэжэ байна. Япондо Хитадай газар үгүүлжэ огто болохогүй. Мүнөө тэрэ газартань Япон аһалдабал, дахин огто алдахагүй, манда хуурай газар дээгүүр тон дүтэ хилэтэй болохо. Далайн уһан Японой аюулһаа маниие абаржа шадахаяа болихо. Симоносекиин хэлсээнэй хүсэд баталагдаагүй байхада, үшөө хожом бэшэл, энээн тухай тусхай суглаа татажа, шиидхэбэри гаргаад, Франци, Германи мэтын гүрэнэй засаглалнуудаар хөөрэлдөөд, Хитадай газарһаа дары арсаха тухайнь Япондо эрилтэ хэлэ гэжэ хаандашье, Виттедэшье хэлээ һэмнэйб. Японгуудаа, хамаагүй, Хитадһаа дайнай гаршамүнгэн түлөөһэ дуратайгаа нэхэглэ, хуушарһан флодойнь ябахагүй онгосонуудые бултыншье абаг лэ. Теэд тэдэнэрые минии һамгаһаа ухаагаар дорот гээ һаамни, ехэ гомдохо зон байха. Харин Николайшье үшөө залуу, дипломатиин дүршэлгүй байна, теэд Витте яагааб? Юундэ иимэ өөрын һанамжагүй байшооб? Гайхалтай, али хуу хара бодолоор дүүрэһэн холимог немец Хитадай Зүүн түмэр замай Манжуур дээгүүр зүүн тээшэ гарахадань, һаалта бү хэг гэжэ японгуудта эрилтэ табиха дурашьегүй байжа болохо, мэхэтэй золиг" гэхэ мэтээр Бадмаев доторoо шэбшэнэ. "Байза, энээн тухай үшөө дахин дээшэнь хаанда хүрэтэр түргэн дуулгаха хэрэгтэй гээшэ аабза, заабол бэшэгээр" гэжэ Бадмаев шиидэбэ ха.

Сибириин аласай зам юундэ Витте зүүн урагшань шэглүүлэн залахаар Николайда идхамжа хэжэ үгэдөө оруулба гээшэб? гэһэн асуудалда Бадмаевай бодол дары баһал абтана. "Зүб даа, Лиза зүб лэ хэлэб, Витте хэниие шье урдаа табиха дурагүй. Минии дурадхал эбдэжэ хубилгахадаа, зүүн зүг рүү жүдхэхэ Николайн гол бодол орхихогүйн түлөө Манжуур дээгүүр богони харгы татажа, бага гарзатайгаар ганса Манжуурые эзэмдэхээр түсэблөөл. Теэд энэ харгы гаршынь талаар хэр бага байхаб? Бодоод үзэе. Урагшаа Ла Чжоу-фу ошохо зам уташье ба газарынь тэгшэ, гарзань бага түргэн бүтэхэл, үшөө годируулаг үсөөнтэй байха. Хожомыно ганса Манжуурые бэшэ бүхы Хитад, Монгол, Түбэдтэйнь хүрмэдэлдээ абаха талаар ехэ аргатай байха һэмди. Үгы даа, минии түсэб зүб. Би өөрынгө хараалһанһаа хазагайрхагүй. Тиимэһээ энэ хоёр замай ол гарза, харюу гурбы зэргэсүүлэн, нэгэ километры гаршань хайшааб гэ үндэһэлхэ байна.

---

[1] 1895 оной апрелиин 11-нэй үдэр тусхай суглаан дээр Бадмаевай энэ дурадхал Николайтай хэлсэһэн Витте зүгһөө ехэ дэмжэгдэжэ шиидхэбэри болон абтагдаа.

(Үргэлжэлэлынь хожо гараха).

Залуу үетэндэ жэшээ болог!

ЦЫЖИП БАГША

ЦЫЖИП ЦЫДЕНОВИЧ Цыдено хадаа оюун бэлигтэй багша байһан юм. Тэрэ хүн Агын автономито округой Агын районой Аргали нютагта 1902 оной декабрь һарада түрэһэн байна. Уг эсэгэнь Шолхой гээшэ Намсарай, Зоригто гэжэ хүбүүдтэй байһан ха. Намсарайн Лабаанай хүбүүн Жамса худамнай үндэр наһатай болоошье һаа, сарюун хүнгэн, эрдэм һургуулитай хүбүүд, басагадтай, Улаан-Үдэ хотодо энхэ амгалан, аша, гуша, зээнэрэйнгээ дунда ажаһуудаг.

Харин Зоригтын Цыден баһал гурбан хүбүүтэй айл байгаа. Ехэ хүбүүниинь Пирагнай Агын дасанай габжа лама байгаа. Тиигээд хатуу бэрхэ, хабшал сагта тушаалгагдаһан, мүнөө хэрэгынь сагааруулагданхай. Дунда хүбүүн Гомбо түрүүшын колхознигуудай нэгэн байгаа. Бага хүбүүниинь Цыжип байгаа. Эдэ гурбан хүбүүд хадаа улаалзай хүбдүүдэй үри һадаһан боложо түрэһэн байгаа гэхэ. Агаһаа гараад, Шэтэ ошодог харгын зүүн гар талада, добын оройдо үүсатай байһан байгаа хабди гэжэ Цыжип багшын хэлэдэг байһые эли тодоор һананаб. Бага хүбүүн Цыжип эдир бага наһаньһаа багша болохо гэжэ хүсэжэ, багшын хатуу бэрхэ, удха шанартай мэргэжэл шэлэжэ зориһон байна.

Багша болохо гэжэ хүсэһэн Цыжип хүбүүн Агада, Улаан-Үдэдэ багшын һургуулинуудта һураһан байна. Тиигээд эрдэм бэлигээ, ухаан бодолоо дээшэлүүлхэ хүсэлэнтэйгөөр Зүүн Сибириин Гүрэнэй университедэй (мүнөө Эрхүүгэй гүрэнэй университет) географическа факультедтэ заочноор һуража эхилһэн байгаа.

Зүгөөр дээдэ һургуули дүүргэжэ үрдеэгүйдэнь, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэдайн эхилшоо. Тиимэ сагай болоходо, Цыжип багша 1941 оной намарһаа 1945 оной ноябрь һара болотор сэрэгтэ алба хэжэ ябаһан юм. Сэрэгэй тусгаар һургуули хээд, дайнай жэлүүдтэ СССР-эй зүүн илэ шадар албаяа хэжэ ябаһан байгаа. Ябаган сэрэгтэ юрын лэ сэрэгшэ ябаа ха. Баруун тээ дайнай дүлэн Иналгаар замхажа, зүүн зүгтэ японтонтой дайнай эхилхэдэ, Цыжип Цыденович тэндэ хабаадалсаа. Хайлар, Бээжэн хотонуудаар гаража, Шара далайн эрьеэ хүрэтэр дайгаар одоһон юм.

Ааяма халуун, хэлэшэгүй өдөр зунай саг байгаа гэхэ. Уруха уһан байхагүй, сүл эмсэн губи талаар, нюргандаа хүндэ үргэбшэтэй, машина болон сэрэгэй бүхы техникын хойноһоо ябагаар ябажа, энэ үе харгы замые дабажа гарһаһан хаш даа. Энэн тухай Цыжип хуряахайнгаа хөөрэдэг байһые олохон лэ дахин дуулаһан байнаб. Уһан хомор, хүнэй бэеһээ гараһан гэрэлэн сүл губиин элһэн хоройтой хулхагдажа, сэрэгшэдэй нюур шарай өөрөөнихын аргагүй болошоод ябаха гэнэ. Дүтынгөө нүхэдые абяагаарнь танидаг ушарнууд алил олон дайралдадаг байгаа. Энэ элһэн губяар ябахадань, уһан гээшэ нарин нягта нормотой байгаа. Ангашоод, амилжа ядажа, ябахада, уһан ямар ехэ туһатай, ами наһыемнай абарха, хүсэ ехэгэ аршаамнай байһан гэдэг һэн.

Тиигэбэ ябашье, техникэ, сэрэгэй буу болон бүхы хэрэгсэлнүүд элбэг-дэлбэг, бэе залуу, шадал хүсэтэй, зоригтой, олон тоото совет сэрэгшэд хадаа ойрын саг соо Японой суутайшье, һүрөөтэйшье Квантунска армиие диилэжэ, дайн сэрэг замхаһан гэжэ мэдэнэбди.

Цыжип Цыденович дайнһаа бусахадаа, олон лэ орден, медальнуудтай ерээ гээшэ һэн ха. Сталинай гар табилгатай баясхаланай саарһануд Цыжип хуряахайнда байдаг һэн.

Цыжип Цыдено багша Квантунска армиие бута сохилсоһон сэрэгшэдэй нэгэн болоно ха юм. Нютаг орондоо, гэр бүлэдөө амиды мэндэ бусаха талаан хубитай байһандань баярламаар даа.

Буряадай Республикын гүрэнэй түбэй архивай документнүүдтэй танилсажа, юу хээ суглуулжа ябахадаа, эдээн соохоо нэгэ һонин материалолоһон байнаб. Юун тухай гээшэб гэхэдэ, арадай гэгээрэлэй таһагай 1922 оной сентябриин 29-дэ гараһан 6-дахи дугаарай захиралта мүн. "Цыдено Цыжиб (эндэ үгтэһөөрнь бэшэгдэбэ) дүрбэн класстай Сутайн һургуулида энэ жэлэй октябриин 1-һээ багша болгогдожо томилогдобо. Һарын салин 23 түхэриг 10 мүнгэн,"—гэжэ тэрэ захиралта соо хэлэгдэнэ. Дээрэ хэлэгдэһэн захиралтын үндэһөөр бодожо үзэхэдэ, дүрбэн класстай Сугайн һургуулида хоёр-хоёр классуудые абажа, хоёрхон лэ багшанар хүдэлөө байна.

"Буряад үнэн" газетын 1995 оной февралиин 3-най дугаарта Мухар-Шэбэрэй Хүсөөтэ нютагһаа "Багша тухай үгэ" гэһэн гаршаггай ехэ һонин бэшэг толилуулжа үндэр наһатай боложо ябаһан, бэшэгтэй номтой, ажалай ветеран эрхим хүндэтэ Б. Ц. Намдаков ахай баярлуулһан байна. 1922-1923 онуудай түүхэтэй холбоотой үйлэ хэрэг тухай тэрээн соонь хэлэгдэнэ. Тобшолон хэлэбэл, Цыжип Цыденович Цыдено Ананда Аюрзанаевич Аюрзанайн хоёр тухай урин дулаан үгэнүүдээр бэшэгдэһэн байна. Жэшээнь, 1923 ондо "Жэгдэн" гэжэ зүжэгтэ Жэгдэнэй роль Ананда багша, Агын Түгэлдэр тайшаае Цыжип багша наадаһан байгаа гэнэл даа. Балшар залуу наһандаа үзэг номдо һургаһан багшанараа мартаагүй, ная гаража ябаһан наһанайнгаа үндэр дабаан дээрэһээ һайн һайхан үгэнүүдые бэшэжэ, баярые хүргэжэ ябаха талаан хубитай ахай байна. Үшөөл олон жэлдэ эхэ зургаан зүйл, хамаг амитанай амгалан байдалай түлөө маани, мэгзэмээ уншажа ябахыень үнэн зүрхэнһөө хүсэнэб.

Энэ сагһаа эхилээд, Цыжип Цыденович олон удаан жэл соо Агынгаа округой Сагаан-Уулын, Зугаалайн һургуулинуудта эхин классуудта багшалаа.

Удаадахи жэлнүүдтэ һуралсалай таһагые даагшаар, географиин багшаар хүдэлһэн байгаа.

Цыжип Цыденович ухаан бодолоор ульгам даа, ехэл урагшаа һанаатай багша байһан гэлсэдэг. Эндэ нэгэ жэшээ хаража үзэел даа. Цыжип багшын һамган гээшэ минии абын дүү басаган байгаа. Минии абга эгэшэ болохо Дамдинай Аюур абгайн хэлэһээр, аяар 1927 ондо залуу багша Цыжип болбол абынгаа томо, наһа хүсэһэн нэгэ сар худалдаад, мүнгэтэй зэдтэй боложо, хаанай түб хото, мүнөөнэй Санкт-Петербург ошожо ерэһэн гэдэг һэн. Тэрэ сагта сарай үнэ сэн ехэл мүнгэн байгаа ёһотой даа. Тиигэжэ өөрынгөө хүсэ, зөөри гаргажа, энэ һайхан хото ошожо, үзөө дулаагүй элдэб һонирхолтой юумэнүүдые хаража, үзэжэ эрэһэн байгаа. Хаража, үзэжэ, дуулажа абаһан эрдэм ухаагаа хэшээлнүүдтээ хэрэглэжэ, ехэл һониноор тэдэнээ үнгэргэдэг байһаниинь мэдээжэ бээ.

Зунайнгаа амаралтын сагта Цыжип Цыденович гэртээ һуужа байдаггүй, ходол орон, нютагаараа аяншалгада ябажа үнгэргэдэг байгаа. Хара далайһаа эхилээд лэ, Крым, Сочи, Днепрогэс болон бусадшье газар нютагуудай гоё һайхан байгаалитай танилсадаг, хүн зоной ажабайдалаар, ажахыгаар һонирходог һэн гэхэ. Тиигэжэ Цыжип багша өөрынгөө эрдэм мэргэжэл дээшэлүүлхые оролдодог һэн ха. Эрмэлзэл, оролдолгын хүсөөр олоһон эрдэм, бэлиг ухаагаа һүүлдэнь һургуулиин эдир үхибүүдтэ даруу аалихан хоолойгоор дамжуулжа, хөөрэжэ, ойлгуулжа үгэдэг зантай байһан юм.

Цыжип багша географиин хэшээлнүүдые үнгэргэжэ байхадаа, аглаг һайхан нютагайнгаа нэрэ солотой хада ууланууд, газарай баялигууд, ан гүрөөл, ой модон, хүсэ ехэтэ аршаан булагууд, нютагайнгаа ажалша, малша эрхим һайн хүнүүд тухай дурдан-дурдан хөөрэдэг байһаниинь мэдээжэ.

Цыжип Цыденович арад зониие, иналгаяа залуу үетэниие һургажа, эрдэм һургуулитай, ажал хүдэлмэридэ дуратай, дүрэтэй болохые, Эхэ һайхан орондоо үнэн сэхэ ябахые хэлэжэ, ойлгуулжа үгэдэг байгаа.

Цыжип багшада заалгаһан һурагшадай хэлэһээр, энэ багша өөрынгөө хэшээлнүүдые ехэл һониноор үнгэргэдэг байгаа. Нэгэ жэшээ дурдая. Тон һонирхолтойгоор "Дэлхэйн картаар аман аяншалга" гэһэн хэшээл үнгэргэгдэдэг байһан байна. Яажа эдэ хэшээлнүүд үнгэргэгдэдэг байһан байгаа хаб? Багша, жэшээнь, һурагшадтаа иимэшүүгээр хэлэхэ: "Зай, мүнөө бидэ Түбэдэй түб хото һаа, сай ууха зуура гэхээр лэ үйһэн түйсэ, аарса сагаанай торхо, байлгуур, айрһа үрмэнэй тэбшэнүүдые уран гоёор дархалжархидаг байгаа. Мүнөөшье Цыжип багшын дархалһан түйсэ, үхэг, ханза, хайрсагууд Улаан-Үдэ, Догой нютагаар ажаһуудаг түрэлхидтэнь байдаг даа.

Цыжип Цыденович залуу үетэниие эрхим һайнаар эрдэм номдо һургаһан, зүб харгы замда оруулһан хуушанай багшанарай нэгэниинь болоно.

Ами наһаяа хайрлангүй, дайн сэрэгтэ хабаадажа, арадай һуралсалай талаар габьяатай байһанайнгаа түлөө Цыжип Цыденович Цыдено гүрэнэй орден, медальнуудта хүртэһэн юм. 1949 ондо—"Хүндэлэлэй тэмдэг", 1951 ондо—Ажалай Улаан Тугай орденоор болон олон тоото медальнуудаар шагнагдаа. Ленинэй ордендо зууршалагдаһан аад лэ, энэ дээдэ шагналаа абажа үрдингүй, 1956 ондо, оройдоол 54-тэйдөө наһа бараһан байна. Цыжип Цыденович мүнөө амиды мэндэ ябаа һаа, энэ жэлэй декабрь һарада 95 наһатай болохо байгаал даа.

Цыжип багшын наһанайнь нүхэр Дамдинова Аюур Дылгыровна—минии һанаха абга эгэшэ үндэр наһатай боложо, һүүлшынгээ үдэр хүрэтэр сарюун, хүнгэн ябаад, 1989 ондо наһа бараа һэн.

Энэ богонихон толилолго соогоо Цыжип Цыденович багшын ажабайдалһаань бишыхан хэһэг абажа харуулбаб. Аяар 1922 ондо Сутайн һургуулиһаа эхилжэ, багшын нангин арюун харгы замые эхилһэн багша хүн гэжэ залуу үетэн мэдэхэшьегүй байгаа ёһотой. Цыжип багша тухай хэлээ һаа, удаан саг хэрэгтэй, олон янзын юумэ бэшэхэ болонобди.

Мүнөө энэ багшын хүбүүн Самбу Цыденович Цыжипов Челябинск хотодо ажалладаг, сэрэгэй мэргэжэлтэй хүн. Дулма Цыденовна Цыжипова басаганиинь 1957 ондо Агын дунда һургуули мүнгэн медальтайгаар дүүргэһэн, мүнөө Улаан-Үдэдэ врач. Нүхэрынь—Агын автономито округой Шандали нютагай Ким Гармаевич Дондоков. Сагаан һайхан сэдьхэлтэй Ким Гармаевич техническэ эрдэмэй кандидат, Буряадай хүдөө ажахын академиин доцент. Хоёр хүбүүтэй, ашанартай. Ажалдаа һайнууд хүдэлжэ, хүн зондоо, үетэн нүхэдтөө хүндэтэй, амгалан һайнууд ажаһуудаг.

Үреэгээ һургажа, унаа адуун болгодог, хүбүү, басагадаа хүмүүжүүлжэ, эсэгэ эхэ болодог гэдэг үреэлэй гүн удхаар наһахада, Цыжип Цыденович багша энэ алтан дэлхэй дээрэ дэмы ябаагүй, олон тоото залуу үетэниие зүб харгы замда гаргалсаһан багшанарай тоодо ороно гэжэ наһахада, һайхан байдаг даа.

Д. ДАРИЖАПОВА,
педагогическа эрдэмэй кандидат,
багшын ажалай ветеран.

МОСКВА ШАДАРХИ РАКЕТЭНҮҮД ТУХАЙ НОМ

"Хүйтэн дайнай" эхилхэдэ, атомна зэбсэгые авиациин хэрэглэхэ аюулай бии болоhон ушарhаа Москвае агаарhаа хамгаалха системэ ухаалагдажа, 1950-1955 онуудта түб хотые тойруулан зенитнэ-ракетнэ комплекснууд тодхогдоhон юм. Агаарhаа хамгаалгын иимэ системэ байгуулха тухай шиидхэбэриие СССР-эй правительство 1950 оной августда абаhан байгаа.

Москвагай агаарай дайдада дайсанай нэгэшье самолёдой орохын аргагүй болгохо гэhэн зорилго табигдаhан юм. Москвагай ПВО-е байгуулхатаяа нэгэн хамта ороноймнай эрдэмтэд атомна буу зэбсэгые тэhэрхэ газартань хүргэхэ баллистическэ ракетэнүүд дээрэ тон эршэмтэйгээр хүдэлмэрилжэ байhан юм.

Гүрэнэй хилэhээ холо оршодог Москвае тойруулан тиимэ түгэс ПВО байгуулhанай хэрэг байгаа гү? Али ороной ямаршье хубида тодхогдожо болохо зенитнэ ракетнэ комплекснуудые ухаалжа эхилбэл, дээрэтэхэ байгаа гү? "Хүйтэн дайнай" тэрэ үеын байдалда тиимэ асуудалнууд табигдадагшьегүй бэлэй. Гүрэнэй дээдэ хүтэлбэрилэгшэд зорилго табидаг, харин тэрэниеень заатагүй бэелүүлхэ гээшэ нангин уялгамнай гэжэ эрдэмтэд тоолодог hэн.

Ниидэн ерэжэ ябаа самолёдые угтан сараха зенитнэ ракетые СССР-эй АН-ай гэшүүн-корреспондент С.А. Лавочкин туhалагшадтаяа хамта ухаалhан юм. Генеральна конструктор Лавочкин хожомынь Гүрэнэй шангуудта хүртэhэн, хоёр дахин Социалис Ажалай Герой болоhон байна.

Харин дайсанай самолёдуудые обёорхо, тиигээд тэдэнэй зенитнэ ракетэтэй ушаржа сарагдатар хараahаа алдахагүй ПВО-гой системэ СССР-эй АН-ай академик А.А. Расплетинэй хүтэлбэри доро бэелүүлэгдээ hэн. Генеральна конструктор Расплетин мүн лэ Ленинскэ болон гүрэнэй шангуудта хүртэhэн, Социалис Ажалай Герой болоhон юм.

Москвае агаарhаа хамгаалха тон шэнэ ёhоной ПВО-гой зенитно-ракетнэ системэ хэлэшэгүй богонихон болзорто, оройдоол 4,5 жэлэй туршада байгуулагдаа hэн. ТУ-4 гэжэ самолёдуудые сагаалса болгон ниидхүүлхэдэ, энэ шэнэ ПВО тэдэниие радиолокаторнуудаар дары обёоржо, зенитнэ ракетэнүүдые эльгээн, тэдэниие огторгойдо hалгаадаг байба. Иигэжэ туршалганууд эрхим hайнаар үнгэргэгдэhэнэй удаа 1955 оной майда болоhон Оборонын Советэй зүблөөн дээрэ Москвае агаарhаа хамгаалха С-25 гэжэ системэ Совет Армиин зэбсэг болгогдожо хуулитаар абтаhан юм. С-25 саашадаа улам нарижуулагдан, 30-аад гаран жэлдэ хүдэлжэ байгаа.

Урдань энэ системэ тухай хэлэхэнь хорюултай hэн. Харин hаяшаг "Ракеты вокруг Москвы" гэhэн нэрэтэй К.С. Альперовичой ном хэблэгдэн гараба. Энэ ном соо Москвае хамгаалха ПВО-гой байгуулагдаhан түүхэ тухай, тэрэ хэрэгтэ академик А.А. Расплетинэй оруулhан айхабтар ехэ хубита тухай хөөрэгдэнэ. Номой автор К.С. Альперович хадаа А.А. Расплетинэй тон дүтын туhалагшадай нэгэн байhан. Мүн тэрэ зенитнэ ракетэнүүдые ухаалалгада ехэ габьяатай байhанайнгаа түлөө Ленинскэ болон Гүрэнэй шангуудта хүртэhэн юм.

Радиолокаторнуудай, зенитнэ ракетэнүүдэй байрлаха 56 комплексые, тэндэ ракетэнүүдые абаашаха бетонно харгы зам болон хүүргэнүүдые, офицернүүдэй байха городогууд болон солдадай казарманууды бариха хүдэлмэриие МВД ябуулжа, энэ хэрэгтэ түрмын зон хабаадуулагдаhан байгаа. Хүн зоной мэдэхэгүйн тула радиолокаторнуудай тодхогдохо байранууд "овощехранилищинууд", харин зенитнэ ракетэнүүдые ниидхүүлдэг талмайнууд "бэлшээриин газарнууд" гэжэ нэрлэгдэдэг бэлэй.

1958-1966 онуудта Расплетинэй хүтэлбэри доро дайсанай самолёдууд болон ракетэнүүдые өөhэдөө олодог, холын зайда хэрэглэгдэдэг С-200 гэдэг зенитнэ ракетэнүүд ухаалагдаhан юм. С-75, С-125 болон С-200 гэhэн ракетэнүүдынь мүнөө болотор ПВО-гой буу зэбсэгэй тоодо байhаар.

1967 ондо наhа барахынгаа урда А.А. Расплетин шэнэ үеын ПВО-гой системэ дээрэ хүдэлжэ эхилhэн байна. hүүлдэнь Генеральна конструктор Б.В. Бункин тэрэниеень бэелүүлээ. Харин академик П.Д. Грушин ракетын Генеральна конструктор болоо hэн.

Микроэлектроника, тоололгын техникэ хэрэглэлгэ, мүн радиолокаторай туяа гэрэлые мүнөөнэй аргаар жолоодолго агаарhаа хамгаалха хэрэгые шэнэ техническэ хэмжээндэ гаргаа. Ракетэнүүдые ниидэжэ ябаhан самолёдууд тээшэ шэглүүлдэг олон каналта радиолокатор С-300П гэжэ шэнэ системэдэ оройдоол нэгэ транспортна хэрэгсэл дээрэ тодхогдонхой. Харин дүрбэн ракетые ниидхүүлхэ түхеэрэлгэ нүгөө транспортна хэрэгсэл дээрэ hуулгагданхай. Энэ шэнэ системэ аяар дээгүүршье, бүри газар дээхэнүүршье ниидэжэ ябаа юумые илгадгүй тудажа унагаадаг байна. 1993 ондо Абу-Дабида үнгэргэгдэhэн уласхоорондын выставкэдэ С-300П гэжэ системэ ехэшье, багашье үндэртэ ниидэжэ ябаа юумые мэргэнээр тудажа унагаадаг байhанаа тон hайнаар харуулаа юм.

Аша үрэ ехэтэй, олон каналтай зенитнэ ракетнэ комплекснуудаар ПВО-гой сэрэгшэдые зэбсэгжүүлхэ гээшэ мүнөөшье шухала зорилго байhаар. Тиимэhээ шэнэ комплекснуудые ухаалха хүдэлмэри зогсолтогүй ябуулагдана.

Б. БУНКИН,
РАН-ай академик.

ЗУРАГДЭЭРЭ: мэдээжэ эрдэмтэн Б.Д. Цыбиков. Бим Доржиевич аха заха түүхэшэ эрдэмтэдэймнай нэгэнш мүн. Тэрэ хуушан монгол хэлэ hайн мэдэдэг тула бурят зоной урданай эрхэ ёhондо хабаатай зохёолнуудые шэнжэлдэг, тэдэниие ород оршуулгатайнь хэблүүлд Манай элитэ ажал ябуулагшад тухай дурасхаалнуу болон бусад асуудалнуудаар эрдэмтэн ходо статьянуудые hониндо гаргадаг. Радио, телевиденеэр хөөрэдэг юм.

УЛАРИЛ ХУБИЛНА

Дэлхэйн уларил эли бодо хубилжа эхилбэ. Климатологуудай тухайламжаар, XXI зуун жэлэй hүүл багаар дэлхэйн уларил мүнөөнэйхидэ орходоо гурбан градусаар дулаарха.

Мүнөө 60-аад онуудайхида орходоо hалхи шуурган дэлхэй дээрэмнай дүрбэ дахин олошороо, hалхин түргэнөөр хүдэлдэг болоо. Байгаалиин хёо, аюулнуудhаа ушаруулагдадаг гарза арба дахин ехэ болоо.

Дэлхэй дээрэ углекислэ газай айхабтар ехээр гаргагдадагhаа боложо, "парнигтахида адли байдал" тогтожо, hүүлэй юhэн жэлдэ дулаан үбэлнүүд болодог болобо. Альпа дээрэхи мүльhэнүүд зуун жэлэй туршада хэмжэгдэдэг байгаа. Тэдэ hүүлэй үедэ хахадтаа оронхой гэжэ адаглагдаа. Мүн лэ энэ зуун жэлэй туршада Дэлхэйн океанай hноруу 20 сантиметрээр дээшэлээ. hүүлэй жэлнүүдтэ океанай нэмэгдэсэнь түргэдэжэ, тэрэнэй hноруу арбан жэлэй туршада 3 сантиметрээр дээшэлнэ. Тиихэдэ hүүлэй 50 жэлэй туршада дээдэ талаараа 0,5 градусаар дулаараа. Энэнь бүхы дэлхэйн уларилда муу нүлоо үзүүлнэ.

"Парнигтахида адли байдал" бии болгогшо углекислота болон метаниие промышленность, транспорт болон хүдөө ажахы гаргана. Гансал автомобильна транспорт атмосферын доогуурхи үенүүдэй дулаае 0,7 градусаар дээшэлүүлнэ.

Зуу мянган жэлэй саана газар дэлхэй дээрэ мүнөөнэйхиhөө 3 градусаар дулаан саг болоhон юм. Харин арбан мянган жэлэй саана мүнөөнэйхиhөө гурбан градус хүйтэн боложо, Европын хахадынь мүльhөөр хушагдаhан байна. Тиигэhээр мүльhэнэй хайлахадань, Дэлхэйн океанай нюруу зуу гаран метрээр дээшэлhэн байгаа. Далайн эрьенүүд уhанда абтажа, хүн зондо бэрхэтэй байдал тохёолдоо hэн. Бүхы дэлхэйн уhанда абтаhан тухай Библидэхи домог энэ үеые hануулжа болоо.

Мүльhэн галабта үеhоо хойшо дэлхэйн уларил тогтонижожо, бүмбэрсэгэй дунда зэргын температурань нэгэ градусhаа дээшээ гү, али доошоо хубилаагүй юм. Тэд уларилай иимэ багаханааршье хубилалта хүн түрэлтэнэй хуби заяанда ехэ нүлоо үзүүлдэг байна. Хэдэн томо эрдэмтэдэй hанамжаар, уларилай багаханаар хүйтэрэлгэ арадуудай агуулехэ нүүдэлэй шалтагаан болоо, харин хожомынь монголшуудай добтолго үүсхээ гэдэг.

Удаань уларил баhа нэгэ дахин ехээр хубилhан юм. 1212 ондо айхабтар ехэ hалхи шуурган гэнтэ боложо, 300 мянган голланди зон үерhөө боложо хосорhон байна.

Иигээд саашадаа уларил ямар болохоб гэhэн асуудал гарана. Хэрбээ агаарта углекислэ газай мүнөөнэйхидэл ехэ хэмжээгээр орожо байгаа hаань, бүмбэрсэгэймнай урда хубинь ехэ халуунhаа ядарха гэжэ математическа компьютерна модельнүүд харуулна. Тэндэ ехээр гандажа, Урда Испанида, Грецидэ, Дунда Азиин зүгтэ элhэн губинууд бии болохо. Харин Африкын сүл губи айхабтар ехэ талмай эзэлхэ. США-гай урда штадуудта мүнөөнэй Аризоно болон Невадын сүл губитай адли байдал тогтохо.

Бүмбэрсэгэй хойто хубида дулаан, шиигтэй болохо. Жэшээнь, Германи мүнөөнэй Италитай адлишуу уларилтай болохо. Сибириин мүнхэ сэбдэг ехэ газарта шэнжиисын уудам ехэ полинууд бии болохо. Харин Балтикын болон Хойто далайн аралнуудта тропическа ургамалнууд бии болохо.

Гэтэр бүмбэрсэгэй хойто хубида хур бороон дан элбэгээр ородог болоо. Энэнь балай hайн бэшэ байха. Европо үбэлдөө бороожодог, зундаа гандаг болохо. Тропическа маляри, шар хамшаг хойто зүгтэ үзэгдэдэг болоо.

Хойто зүгэй гүрэнүүд болохо Росси болон Канадада ороohо таряа ургуулаг 30 процентээр дээшэлхэ, харин Пакистан Бразили мэтын урда оронуудта тэрэ процентээр доошолхо. Гэбэшье айхабтар хүсэтэй шуурганууд эдэ оронуудта болодог болохо. hалхин часай 200 километр хүсэтэйгөөр ерэжэ, Нью-Йорк гү, али Токио мэтын ехэ хотонуудта үлэмжэ үндэр гэрнүүдые оро бодогдо унагааха байна. Ехэ үернүүд Европо олошорхо.

Ушаг иимэhээ углекислэ газ гаргалга нүүрhэн, газ, нефть хэрэглэлгэдэ ехэ хэрэглэ тохохо, тэдэниие багаар шатаахаяа баадхаха хэрэгтэй. Мүн элшэ хуулиг хэрэглэлгые ехэ налогтой болгоо хэрэгтэй гэжэ мэргэжэлтэд тоолоно.

Г. НИКОЛАЕВ, инженер.

ОЛОН НЮДЭТЭЙ АЛЯАҺАН

Бельгиин болон Швейцариин бүлэг үндэстэд бишыхан аляаһые 14 нюдэтэй гэжэ хэлдэг. Энэ шуумуулай анханайнь нюдэнһөө гадна, далидань, һабархандань болон бүри хажуулхандань нюдэнүүд байна. Зүгөөр тэдэнь анханайнь нюдэдтэ орходоо нэгэ бага бишыхануд юм.

Ушар юун бэ гэхэдэ, ямаршье организмын хөгжэлтэ бүхэндэ тэрэнэй генүүдынь, тэрэ тоодо нюдэ бии болгодогшье генүүд байдаг. Гэбэшье тэдэ булта хүдэлгэгдэдэггүй. Тиимэһээ амитанай бүхы бэедэнь нюдэнүүд бии болоногүй бшуу. Дурсагдаһан ямаршье хөгжэлтэй али нэгэн геные хүдэлгэхэ арга генетигүүд олгоо юм. Тиигэжэл тэрэ бишыхан аляаһан олон нюдэтэй болоо.

Хожомоо энэ нээлтэ медицинэдэ хэрэглэгдэжэ болохо. Юундэб гэхэдэ, зарим өбшэнүүд али нэгэн генын хүдэлхэеэ болгоогдоогоо холбоотой юм.

СЭРЭГЭЙ ШЭНЭ ВЕРТОЛЁТ

Энэ вертолёт бүри 1982 ондо манай орондо хүлээгдэһэн байгаа. Гэбэшье элдэб эсын шалтагаанаар тэрэ мүнөө хүрэтэр сэрэгшэдтэ хүргөөгүй, ашаглагдаагүй байгаа. Үнгэрһэн үедэ конструкторнууд тэрэнээ улам нарижуулаа. Тиймэ аяхан тэрэнэй гурбадахи хубилбаринь бэлэн боложо туршагдахадаа, тон һайн вертолёт гэжэ харагдаба.

Ниидэхэдээ, дээшээ доошоо годирхо, хойшоо эрьелдэхэ гэхэ мэтэ элдэб янзаар хөдөлжэ шададаг. Гадна тон бэхи гадартай болгоо түбһэн һомондо соологдохогүй. Мүн винтиндын 15 метр түргэн ниидэжэ ябатараа хэдэрта унабал, бутаршахагүй, досоонь байһан хүнүүд амиды гарасалдаха аргатай юм ха.

Энэнэй үнихэнэй армиин бүү зэбсэгэй тоодо оруулагдаһан һаань, мүнөө аюултай газарнуудта дайлалдажа байгаа Россин олохон хэрэгшэдэй амин абарагдаха байгаа гэжэ армиинхид халаглан хөөрэлдэнэ. Тэрэ хараһан һомондо дабагдахагүй хадаа, добтолжо ябаа хэрэгүүдые дээрэһээнь халхалжа шадаха байгаа бшуу.

ЭЛШЭ ҮГЭДЭГ МИКРОБУУД

Зарим микроорганизмууд юумэ эдихэдээ, электрын элшэ гаргадаг гэжэ бүри 1910 ондо Англиин ботаник Майкл Поттер тодоруулһан юм. Мүнөө Англиин эрдэмтэд тэдэ хэрэглэгдэжэ шадаха гэжэ үзэнэ. 10 кубометр хэмжээтэй багахан тамаралгын бассейн шэнги хэдэрта соо тэдэ микробуудые байлгаад, часай бүрдэ 200 килограмм саахар эдюулбэл, нэгэли тосхониие хангаха электрын элшэ гаргажа шадаха байна.

Иймэ микробуудтай батарейтэй электромобильда зуун километр бүхэндэ хорбэн килограмм саахар хэрэгтэй болохо юм.

ШЭБХЭҺЭЭ — ЭЛШЭ

Москва шадархи нэгэ ажахыда малай шэбхэ хабосоруулан, элшэ хүсэ, газ гаргаха хэрэлгэ хүдэлгэгдэжэ эхилбэ. Тэрээн соо хэрэгдэжэ шэбхэ шабааһые тусхай бактеринүүд хабосоруулжа, элшэ хүсэн ба газ болгоно. Тус түхеэрэлгэ багахан ажахые хүсэд хүрэхэ электрын элшээр хангахаар байна. Харин гаргаһан газынь дүрэхэдөө, ямаршье үнэр гаргадаггүй. Энэнь экологиин талаар тэрэнэй ашиг сэбэр байһан тухай гэршэлнэ.

БАТРАФЕН

Банида ороходоо, мүн бусадай оймһо, гутал үмдэхэдөө, хүнүүдэй хүлэй хюмһанда грибково үбшэнүүдэй халдахань һүүлэй үедэ түргэдөө юм. Удаан һалажа үгэдэггүй, энэ "үсэд" үбшэниие сараха "батрафен" гэжэ ехэ хүсэтэй эм ухаалагдаад, аптекэнүүдтэ худалдагдажа эхилээ. Тэрэнь мазь, таблеткэ, раствор гэхэ мэтын элдэб түхэлтэйгөөр гаргагдана.

ШУНГИТ

Санкт-Петербургын эмшэлэлгын нэгэ эмхи иимэ нэрэтэй шулуун хүнэй бэедэ тон һайн нүлөө үзүүлнэ гэжэ элирүүлээ. Аллерги, бронхын астма, доторой үбшэнүүдые тэрээгээр аргалха талаар амжалтатай туршалганууд тэндэ хэгдээ.

БУДДЫН ШАЖАНАЙ АЛЬМАНАХ

"Дхарма" гэдэг буддын шажанай гүн ухаанай альманах манай хотодо хэблэгдэдэг боложо, тэрэнэй түрүүшын хоёр дэбтэрынь нэгэ ном болгогдожо, һаяхан хэблэгдэбэ. Энэ номой ахамад редакторынь "Дхарма" гэдэг бүлгэмые толгойлогшо Н. И. Илюхинов ламхай юм.

Энэ дэбтэр соо буддын шажанда шүтэгшэдэй ехэтэ хүндэлэгдэдэг Зонхобо багшын (1357-1419) шүлэгөөр бэшэһэн "Хуряангы лам-рим" гэжэ зохёолынь, мүн "Багшаяа бэшэрэн хүндэлэлгэ" гэһэн хоёр хубитай бурханай номууд ород хэлэндэ оршуулагдан үгтэбэ.

1995 оной август һарада гэгээн түрэлтэ XIV Далай-лама Улаан-Баатарай Гандан хиидтэ дүйнхарай ваан табихадаа, Зонхобо багшын тэрэ зохёолые тайлбарилһан байгаа. Мүн амин габьяата гэбшэ Джампа Тинлэй баһал өөрын тайлбари хэһэн байна. Эдэ тайлбари һургаалнуудынь, мүн Далай багшын пресс-конференциин материал эндэ толилогдоо. Эдээн дотор буддын шажанай һургаал тобшоор аад, гайхамшагта тодоор айладхагдана.

Багшанарай айладаһан бүхэниие зүбөөр оршуулжа дамжуулха талаар харюусалгата редактор А. И. Вязниковцев, Геше Джампа Тинлэй, философиин эрдэмэй доктор И. С. Урбанаева, В. Н. Пупышев болон С. Д. Цыбиктарова гэгшэд үнэн зүрхэнһөө оролдожо, энэ альманах һайн шанартайгаар бэлдэжэ гаргахын тулада ехэ ажал хээ.

Б. Д. Дандароной "Элементы зависимого происхождения (по тибетским источникам), Е. Д. Огневагай "Цокшин Цзонхави" гэжэ статьянууд энэ альманахай хоёрдохи дэбтэртэ толилогдонхой.

Юрэ бүхы дээрээ энэ ном хадаа буддын шажанай һургаалые зүб һайнаар ойлгохо ябадалда тон туһатай бүтээл болоно. Тиимэһээ буддын шажанда шүтэгшэд, һонирхогшод тэрээнтэй заабол танилсаха ёһотой гэжэ һанагдана. Энэ ном хотын дэлгүүрнүүдтэ худалдагдажа эхилээ. Сэнгынь 25-30 мянган түхэриг юм.

Энэ альманах саашадаашье гаража байха бээзэ. Тиин һүүлдэнь хабсаргалта болгон, "таковость", "дхарма" гэхэ мэтэ шарын шажанай тусхай томьёонуудта тайлбари үгтэдэг һаань, ехэ һайн бэлэй. Мүн манай буряад ламанарай статьянуудай толилогдодог болоо һаань, зиндагуудта тон туһатай хэрэг болохо һэн.

Л. ШАГДАРОВ,
эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ.

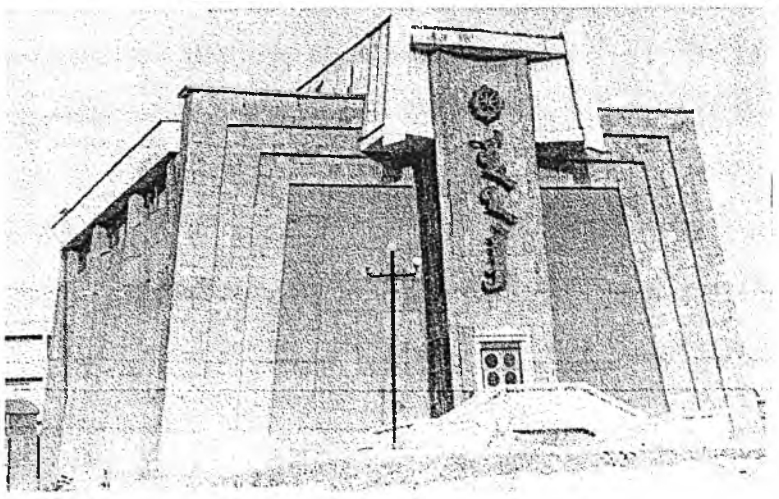

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: "Ном-уун сан" гэжэ бэшэгтэй, түбэд маягаар баригдаһан Буряадай эрдэмэй түбэй энэ ордон соо буряад арадай урдань хэрэглэжэ ябаһан хуушан монгол, түбэд болон зүүн зүгэй бусад хэлэнүүд дээрэ гол түлэб модон бараар хэблэгдэһэн ном сударнуудь, буряад болон республикымнай бусад арадуудай аман зохёол, хэлэн гэхэ мэтэдэ хабаатай үнэтэ материалнуудь хадагалагдажа байдаг.

ЛАЗЕРНА ДИСК ДЭЭРЭ — ТЕЛЕФОНОЙ ДЭБТЭР

"Про СД" гэдэг американ фирмэ США-гай бүхы 1250 телефонно компанинуудһаа абтаһан 5 мянган шахуу телефонно справочнигуудые анха түрүүшынхиеэ компьютертэ оруулжа байна. Энэ ажалые Пекинэй университедэй 450 студентнэр хүлһөөр хэнэ.

Бэшэгдэһэн текстые компьютерта оруулдаг сканер гэжэ приборнуудь бии ааб даа. Тэдэ муу саарһан дээрэ сохигдоһон угаа жэжэхэн шрифттэй текст болоходонь, тэдэ ядалдадаг. Харин студентнүүд долоон хоног соо 4,5 миллион телефоной номернуудые машинадана.

Энэ ажалай эсэстэ тус фирмэ компьютер дээрэ уншагдаха табан компакт-диск гаргаха юм. США-гай бүхы 83 миллион телефонно абонентнүүдэй бүхы телефон болон хаягуудынь тэдээн соо байха.

Хүнэй фамилитай ба хаягтай номер бүхэниие хоёр дахин, хоёр ондоо хүн оруулна. Тэдэ бэшэлгэнүүдые компьютер сасуулжа үзөөд, хэрбээ һэлгээ гараа һаань, шалгахынь тулада гурбадахи хүдэлмэрилэгшэдэнь эльгээнэ.

Энэ ажалайнгаа түлөө студентнэр университедэй профессорнууд хоёр дахин ехэ мүнгэ абана. Тэдэ энэнь американ хэмжүүрээр ноодэгүй түлөөһэн юм. Тиимэһээл энэ бүхы хүдэлмэри Хитадта хэгдэнэ бшуу. Гэбэшье дискнүүд США-да олошоруулагдаха байна.

РОБОТ-АБАРАГША

Телевизорээр жолоодогдодог, хойноо тэлүүртэй, Японой "Аичи" гэжэ фирмын ухаалһан машина түймэрэй, газарай хүдэлэлгын, тэһэрэлгэ болон бусад аюулта ушарнуудта хүнүүдые абарха үүргэтэй юм.

"Робокыо" гэжэ нэрлэгдэһэн энэ машина шатажа байгаа гэртэ гү, али һандаргагдашаһан барилга уруу орожо, бүри мэдэгүй хүниие шье олоо һаа, тэрэнээ болгоомжотойгоор тэлүүр дээрээ тэгэгээд, аюулта газарһаа гаргадаг. Тэрэнэй хүнүүдые бэдэрэн олоходонь, телекамера туһална. Мүн "Робокыо" утаан соогуур нэбтэ харадаг инфракрасна "нюдөөр" хангагданхай.

АСПИРИН

Хоёр жэл болоод аспиринэй нэгдэһээр зуун жэл болохонь. Энэ болбол XX зуун жэлэй эгээл тоогдодог эм болоо юм.

Түрүүн тэрээгээр үеын шархиралга аргалдаг һэн. Һүүлдэ тэрэ халуу бууруулдаг, мүн хабдарта һайн гэжэ тодороо.

Зүрхэ-һудаһанай үбшэнүүдтэ аспирин ямар нүлөө үзүүлдэг бэ гэжэ хэдэн жэлдэ шэнжэлэгдээ. Шуһанай бүлин, нүжэ бии бололгодо аспирин һаад хэдэг, мүн һудаһа үргэдхэдэг, тиин инфаркт болон инсультнүүдые һэргылхын тулада хэрэглэгдэжэ боломоор гэжэ мүнөө элирбэ.

Эрдэмтэд энэ гайхамшагта эмэй бусад шэнжэнүүдые шэнжэлһээр. Мүн бусад эмүүдтэл адли тэрэ баһа муу талануудтай. Үлэн бэедээ уухада, тэрэ хотые хордохоодог, мүн байһаар шуһа гаргажашье магадгүй. Үни удаан сагта аспирин хүртэбэл, тэрэ ехээр хүлэргэдэг, шэхэн соо шууяан, мүн аллерги бии болодог юм байна.

Ф. БАЙБУРТСКИЙ,
Һэргылэлгын медицинын түбэй эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ.

ХЛОРОФИЛЛ ХЭМЖЭГШЭ

Япондо ухаалагдаһан орёо бэшэхэн прибор ямаршье ургамалай набшаһанда хэды шэнээн хлорофиллай байһые дары түргэн хэмжэжэрхидэг.

Хлорофиллай хэмжээнь ургамалай ямар байдалтай байһыень, хэды шэнээн үтэгжүүлгэ оруулха хэрэгтэйень найдамтайгаар харуулдаг юм. Япондо энээгээр барайгарай полидо үтэгжүүлгэ оруулалга гуримшуулагдадаг.

Мүнөө тус прибор шэниисэ, кукуруза, рапс болон хартаабха мэтын бусад ургамалнуудта Германида туршагдажа байнхай.

ҺАЛХИНАЙ ХҮСЭ ХЭРЭГЛЭЛГЭ ЮУНДЭ ХҮГЖӨӨГДЭНЭГҮЙБ?

Халхин хүдэлгэгдэдэг электростанциуд байгаалида ехэ хоро гаргадаг гэжэ мэдээжэ. Тиимэһээ хосолсон энергетикэ бусад янзын энергетикэдэ срходоо мүн тон хүчтэй хүчжэ байгаа һалбари хэлдэг. ЮНЕСКО-гэй мэдээгээр, 1990 ондо дэлхэй дээрэ 1 миллион мегаватт хүсэрэлгэнүүд хэрэглэгдэжэ байна. Илангаяа 1975 онһоо эхилэн, хүсэрэлгэдэг түхеэрэлгэнүүд Америк, США, Германи, Франци, Англи, Британи, Австрали, Голланди, Бразили, Аргентина, Мексикэ, Энэдхэг болон бусад ороннуудта бүлүүрэй болон электрын һалхяар хүдэлгэгдэдэг агрегадууд серийнэ аргаар бүтээгдэдэг болонхой. Гансал Калифорни штадта 16 мянган һалхинай электростанциуд бии юм.

Гэбэшье һалхинай энергетикэ һанаһанда хүрэмэ ехээр хүгжэн дэлгэрнэгүй. Энээнэй гол шалтагаанинь гэбэл, эдэ түхеэрэлгэнүүд сүүдхын туршададуйда эзэгнэнь ородоол 5 часхүдэлдэг байна. Хүрэнэ дүрсэтэ һэлюурнүүдынь һалхинай секундын 5 метр гү, али тэрээнһээ дээшэ хүсэтэйгоор үлеэжэ эхилхэдэнь лэ хүдэлдэг байна бшуу.

Энэ талаар РАН-ай Сибириин отделениде һаянай ехэ амжалта туйлагдаа. Теоретическэ болон прикладной механикын институдай ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Н.Бычков гээшэ тон шэнэ түхэлэй двигатель ухаалаа.

Мүнөө ТЭЦ-үүдэй гаргадаг электрын элшын улам үнэтэй боложо байхада, дурсагдагша һалхяар хүдэлгэгдэдэг двигательнүүдые үргэнөөр хэрэглэжэ эхилбэл, арад зоной байдалда туһа болохо бэлэй.

Ивалгын дасанай 50 жэлэй ойдо зорюулагдаһан найр нааданай үедэ.
М.ШАНТАКОВОЙ фото.

ГАИ-һаа мэдээсэнэ

СООХОРХОН МЭДЭЭНДЭЭ...

Улаан-Удын Октябрьска райондо олон хүн зон ажаһуудаг гэжэ мэдэнэбди. Гэр байрануудай олошорходо, асфальтаар хушагдаһан дардам харгы зурын татагданхай. Иимэ һайн харгыгаар хэн хурдаар гүйлгэхэ дурагүй байха бэлэй.

Нэгэндээ нэтэрһэн зарим жолоошод харгын-транспортна дүрим эбдэжэ, гэнэ усал хэнэ. Жэшээнь, эдэнэрэй гэмээр үнгэрөөд байһан 8 һарын туршада манай райондо 97 аюул боложо, арбан хүн наһа бараһан, 108 хүн гэмтэжэ, больницада оруулагдаһан байха юм. Районой ГАИ-гай хүдэлмэрилэгшэд аюулай болоһон харгы дээрэһээ һогтуугаар машина жолоодоод, авари хэһэн 13 хүниие барижа, хуулиин харюусалгада хабаадуулһан байна. Июниин 30-да "Новиков и К" гэжэ фирмын харуулшан Симонов архиин охиндо абтаад, ашаанай машинаар сэнгэхэ дураниинь хүрөө ха. "ЗИЛ-555" ашаанай машинада 12-той Алеша хүбүүнтэеэ харгыгаар харайлгажа мэдэбэ. Харгын годируу дээрэ машинаяа хүмэрюулжэрхёо. Эндэ хүбүүниинь гэмтэжэ больницада оруулагдаба. Тиихэдэ Симонов машина жолоодохо эрхэгүй байшоо.

Августын 9-нэй һүниин 12 часта "Иж-Юпитер-5" мотоцикл жолоодоһон Черных Тулаевай нэрэмжэтэ үйлсын 142-дохи гэрэй хажууда "Жигули" машинатай мүргэлдэһэн байха юм. Һогтуугаар гүйлгэжэ ябаһан Черных, машинын жолоошон, үшөө хэды хүн больницада оруулагдаа. Мотоцикл жолоодохо эрхэгүй ябаһан Черныхэй аюулта энэ хэрэгээр мүрдэлгэ хэгдэжэ эхилбэ.

Августын 18-най үдэшын 6 часта һогтуугаар "Жигули" машина жолоодожо ябаһан Калган Зверосовхоз ошожо ябаха үедөө, машинаяа хүмэрюулжэрхёо. Мүн машина жолоодохо эрхэгүй Лабас Э. Г. "Запорожец" машинаар гүйлгэжэ ябаһаар, "Октябрьский" тосхон шадар "Нива" машинатай мүргэлдэһэн байна.

Эдэ бүгэдэһөө тобшолол хэхэдэ, энэ үе соо район дотор ушарһан харгын транспортна 468 гэнэ аюулһаа хүн зоной наһа бараха, гэмтэхэһээ гадна, хэды ехэ олон транспорт эбдэржэ, хэды ехэ гаргаша хэгдээ гэжэ һананат. Тоолохо болоо һаа, хэдэн зуун миллион түхэригтэ болохол ха.

Мүнөө хотын хүн зон хээрэ тариһан хартаабхаяа, хүбшэ тайгада гаража, жэмэс, һамар суглуулжа эхилэнхэй гэжэ мэдэнэбди. Харин хартаабха суглуулһан гү, али хүбшэһөө бусаһан зарим жолоошод һогтуугаар харгы дээрэ дайралдана, гэнэ аюулда ороно. Энэниие ойлгохо, һэргылхэ хэрэгтэй гээд һануулая.

Б. РИНЧИНОВ,
Октябрьска районой дотоодын хэрэгүүдэй таһагай ГАИ-гай ахалагша мүрдэгшэ.

АХЫНГАА ПЕНСЕЭР ХОЁР ҺАРА

Элдэб һонин

Свердловско областиин Верхнетуровска районой Дерябино һууринда һамга, үхибүүгүй аха дүү хоёр хэхэ ажалгүй хадаа нэгэ ахынгаа пенсеэр ажамидардаг байгаа.

Ахынгаа наһа барахада, хэндэшье хэлэнгүй, огород соогоо булажархёод, ахашни хаана ошооб гэжэ хүршэнэрэйнгөө асуухада, айлшаланхай гэдэг байгаа. Хоёр һарын үнгэрһэнхойно милициин һонирхожо эхилхэдэл, мүшхэбэри дээрэ дүүнь үнэн сэхээ хэлээ ха.

Хэлэһэн газартань малтахадань, хүүрынь олдоо. Өорынгөө үхэлөөр үхоо гэжэ нарин шэнжэлгэ харуулаа гэжэ "Труд" һонин соо бэшээтэй.

Д. П. СУВОРОВ

Хүдөө ажахын үйлэдбэриин шадамар эмхидхэлшэдэй нэгэн, Хэжэнгын аймагай захиргаанай гулваа байһан Даши Прокопьевич Суворов сагһаа урид наһа бараба.

Тэрэ Хэжэнгын аймагай Загустай һууринда түрэһэн юм. Түрэл нютагтаа хүтэлбэрилхы бэлигынь гүйсэд элирээ бэлэй. Түрэһэн һууриндаа ажалайнгаа намтарые эхилээд, тэрэ уданшьегүй, шэнээр байгуулагдаһан ажахынууд хоорондын үйлэдбэриин-ашаглалгын "Кижингасельстрой" предприятиин хүтэлбэрилэгшэ болоһон байна. 4 жэлэй үнгэрһэн хойно, 1986 ондо, ехэ ерээдүйтэй үйлэдбэриин эмхидхэлшые Чисаанын совхозой директорээр эльгээгээ һэн. Д. П. Суворов 1990 оной августда арадай депутадуудай Хэжэнгын аймагай Соведэй гүйсэдкомой түрүүлэгшээр һунгагдаха саг хүрэтэрөө ажахые хүтэлбэрилжэ байгаа.

1992 оной январьсоо Д.П. Суворов Хэжэнгын аймагай захиргаанай гулваагаар томилогдобо. Энэ тушаалда ябахадаа, тэрэ хубилһан экономическа эрхэ байдалда ажахые эрхилэлгын шэнэ арганууудые нэбтэрүүлхын тула ехэ юумэ хэһэн юм. Бүри Чисаанын совхозой директор байхадаа, аймаг дотороо түрүүшүүлэй тоодо тэрэ ажахы доторой һалбариин арендэ бүлэглэлнүүдые байгуулжа, хоорондоо чек хэрэглэжэ тросолгын түхэл янза нэбтэрүүлһэн байна.

Хэжэнгын аймагай захиргаанай гулваагай тушаалда Д. П. Суворов дэлгүүрэй харилсаануудта шэлжэн оролгын үедэ экономическа реформонуудые гүнзэгырүүлхэ хараа шэглэлээ үргэлжэлүүлэ. Тусхай зорилготой хүдэлмэри ябуулһанай ашаар аймаг дотор фермернүүдэй (таряашадай) 160 гаран ажахы, арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилдэг 15 кооператив, элдэб шэглэлтэй 30 бага предпряти байгуулагдаа һэн. Уужам сэдьхэлтэй, ажалша нүхэр байһан Даши Прокопьевич Суворов тухай дурасхаал тэрээнтэй суг хүдэлһэн хүнүүдэй ой ухааанда хэтэдээ үлэхэ.

Л. В. Потапов, М. И. Семёнов, В. К. Агалов, Л. П. Табалаев, А. Н. Жильцов, Л. Ч. Нимаева, Б. Ц. Семёнов, Р. Б. Гармаев, С. Ц. Цыреторов, С. Н. Булдаев, Д. А. Ивайловский, В. М. Алексеева, К. Д. Лубсандоржиев.

Хэжэнгын аймагай нютагай ооһэдын хүтэлбэриин захиргаанай толгойлогшо байһан

СУВОРОВ
Даши Прокопьевичой

гэнтэ наһа бараһан ушараар депутадуудай аймагай Совет, аймагай ооһэдын хүтэлбэриин захиргаан түрэлхидтэнь, дүтынь хүнүүдтэ гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

1996 оной сентябриин 24-дэ үглөөнэй 9 сагта Хэжэнгэ тосхонһоо хүдөөлүүлэгдэхэ.

Хайрата хүбүүн, хани нүхэр, аха

ВАХРЕМЕЕВ
Владимир Кимовичэй

наһа бараһан ушараар гэртэхиниинь, түрэлхидынь, нүхэдынь гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - **Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство**

Редактор А. Л. АНГАРХАЕВ.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: С.Д.РИНЧИНОВ (редакторай орлогшо), Б-М.Ж.ЖИГЖИТОВ (харюусалгата секретарь), Р.Б.ГАРМАЕВ (Буряад Республикын Президентын ба Правительствын аппарат), Д.Д.СУНДАРОН (Буряад Республикын Арадай Хурал), таһагуудые даагшад: Г.Х. ДАШЕЕВА, Ц.Ц.ДОНДОГОЙ, С.Д.ОЧИРОВ, Т.В.САМЬЯЛОВА, В.Н.ЛИНГАЕВ (хэблэгэй директор).

Манай адрес: 670000, Улаан-Удэ, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй- 2 хуудаһан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэһэг 4317. Хэблэлдэ тушаатдаһан саг 17.00.

"Республиканска типографи" гэһэн АО-до газетэ хэблэгдэ. Директорэйнь телефон: 2-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор буридхэлдэ абтанхай. Заказ № 7854.

Редакциин телефонууд: редакторай - 2-50-96, приёмный - 2-54-54, редакторай орлогшынь- 2-68-08, харюусалгата секретариин - 2-50-52, секретариадай - 2-62-62, таһагууд: политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социально-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлой, эрдэмэй болон һургуулинуудай - 2-60-21. (даагшань), 2-57-63, олониитын хүдэлмэриин ба мэдээсэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректорнуудай - 2-33-61, компьютерна түбэй - 2-66-76. Манай корреспондентнүүд: Агинска - 3-42-19; Закаменскда - 30-61.

" Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 2-49-94, бухгалтери - 2-23-67, вахта - 2-35-95.